

ECONOMISCHE DRAAGKRACHT SCHAPENSECTOR

Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur
Postbus 20401
2500 EK DEN HAAG

Gé Backus, Diane de Voogd, Janneke Straver - van der Schans, Peter van Balkom

Datum
14-02-2025

Samenvatting

De omvang van de schapensector in Nederland neemt al vele jaren gestaag af. Geregistreeerde schapenhouders hadden 1,9 mln. schapen in 1993, 1,2 mln. in 2003, 1,0 mln. in 2013 en 0,8 mln. in 2023. Het aantal geregistreeerde bedrijven met schapen nam af van 25.000 in 1993, naar 8.300 in 2018 tot iets meer dan 8.100 in 2023. De afname zette in 2024 versterkt door naar 7.800 bedrijven.

De bedrijven met schapen zijn divers, zowel qua type als omvang van het bedrijf. De meeste schapen - 60% - bevinden zich in 2024 op 2.000 bedrijven met schapen als hoofdactiviteit. Op de bijna 2.400 melkveebedrijven was ruim 12% van het totaal aantal schapen aanwezig en op de ruim 3.400 overige agrarische bedrijven 27%. Onderdeel van de 2.000 bedrijven waar schapen als hoofdactiviteit worden gehouden zijn 30 melkschapenbedrijven en 42 bedrijven met kudde. Het aantal bedrijven met meer dan 500 schapen is afgenomen van een kleine 300 in 2018 tot minder dan 150 in 2024. In dezelfde periode nam het aantal bedrijven met 100 tot 500 schapen af van ruim 2.100 tot net boven de 1.500, en op bedrijven met 50 tot 100 schapen van ruim 2.500 tot 1.800. De mate van afname in aantal bedrijven is voor de verschillende bedrijfsgrootten vergelijkbaar.

De laatste jaren nemen zowel de opbrengsten als de toegerekende kosten per ooi per jaar in de schapenhouderij toe, met over de periode 2018-2024 een gemiddeld saldo van opbrengsten minus toerekende kosten per ooi per jaar gelijk aan €101. Dit saldo komt na aftrek van een vergoeding voor kapitaal (nog los van grondkosten) overeen met een uurloon van €16,50. Terwijl het berekende bruto uurloon van een ondernemer in functieklassering G5 per jaar gelijk is aan €33,16. Voor de 438.000 schapen op de 2.000 bedrijven met schapen als hoofdactiviteit komt het berekende bedrijfseconomisch verlies op jaarbasis daarmee overeen met in totaal €29,2 miljoen, oftewel gemiddeld €14.594 per bedrijf met schapen als hoofdactiviteit. Daarmee is er geen buffercapaciteit en het rendement zonder additionele nevenopbrengsten negatief. Zelfs de 25% bedrijven met het hoogste saldo realiseren gemiddeld slechts een vergoeding van 90% voor de inzet van de productiefactoren arbeid en kapitaal. Al voordat het blauwtongvirus toesloeg en al voor de komst van de wolf was de uurvergoeding laag en was al sprake van een slechte rendabiliteit van de schapenhouderij. Zonder vergoedingen voor maatschappelijke diensten kunnen op de schapenhouderij gerichte veehouders geen redelijk inkomen realiseren. De krimpende schapensector kent geen productierechten en ook geen opkoopregelingen. Ze krimpt door de slechte rendabiliteit, niet door opkoopregelingen.

De schade als gevolg van de blauwtonguitbraak varieerde van €6.750 tot €192.825. Daarbovenop komen de indirecte niet gekwantificeerde schadeposten van een besmetting met het blauwtongvirus. Deze betreffen het risico op minder lammeren in 2025 als gevolg van onvruchtbaarheid en minder selectiemogelijkheden.

De meeste geïnterviewde schapenhouders verwachten dat het blauwtongvirus in de toekomst onder controle gehouden kan worden. Verwacht wordt dat het aantal stoppers groot zal zijn, op lange termijn echter vaker als gevolg van de komst van de wolf dan door de gevolgen van het blauwtongvirus. Waarmee niet gezegd is dat individuele bedrijven niet stoppen vanwege het blauwtongvirus. Geïnterviewden geven aan dat velen de kosten van twee jaren met een blauwtongbesmetting nog gedragen hebben, maar voor het besluit staan om al of niet door te gaan.

Bij geïnterviewde schapenhouders die te maken hadden met de komst van de wolf varieerde de berekende directe schade van €0 tot €74.650 (na aftrek ontvangen vergoeding BIJ12 voor verloren dieren, zonder nog te verkrijgen subsidies voor onder andere wolfwerend raster), hierin wegen

vooral het plaatsen van een wolfwerend raster en extra arbeid mee. Voor een deel valt deze schade onder de compensatieregeling. Indirecte niet gekwantificeerde schadeposten voortvloeiend uit het veilig houden van de schapen betreffen onder meer het moeten afstemmen van de bedrijfsomvang op de oppervlakte waarbij schapen veilig gehouden kunnen worden, groter risico op wormbesmetting door het beperkter omweiden, en minder inzet van schapen als landschapsbeheerders.

Op de lange termijn zijn de komst van de wolf - om andere dan economische redenen - en de economische concurrentie om grond het meest bepalend voor het toekomstperspectief van de sector. Bij een toenemend aantal wolven in Nederland zal het aantal schapenhouders afnemen. Enerzijds als gevolg van schapen die minder in dienst kunnen staan van landschapsbeheer en anderzijds omdat het plezier in het houden van schapen door de angst voor de wolf afneemt. Daarnaast kan voor de kleinere hobbymatige schapenhouders die vaak al een baan hebben, het extra werk om alles wolfwerend te maken een te grote drempel zijn om door te gaan. Ook zullen melkveehouders met schapenhouderij als neventak stoppen, indien ze hiermee de afnemende mestplaatsingsruimte (deels) kunnen opvangen.

De bijdrage van de schapenhouderij aan het beheer van het landschap komt meer en meer onder druk te staan door de afnemende beschikbaarheid van landbouwgrond en kortlopende contracten (vaak maar één jaar of een aantal maanden in het groeiseizoen) die worden uitgegeven door terrein beherende organisaties en overheden. Terwijl schapen juist een belangrijke circulaire bijdrage kunnen invullen, bijvoorbeeld met het afgrazen van het (najaars)gras met verlaging van de CO₂ uitstoot. Concurrentie van andere grondgebruikers zoals melkveehouders vormt een toenemend probleem, omdat de pacht prijs lager is dan de afvoerkosten van de mest. Daardoor wordt de schapenhouderij gaandeweg verdreven van de beschikbare graasgronden, behalve op zeedijken en natuurterreinen. Alhoewel ook daar concurrentie plaatsvindt door andere diersoorten. Het zogenoemde Didamarrest leidt ertoe dat nieuwe contracten openbaar aanbesteed worden, ook de percelen die in het verleden door schapen werden onderhouden. Veel kortlopende contracten worden laat in het jaar toegekend. Dit leidt tot onzekerheid en het wegvallen van contracten die in het verleden jaarlijks (stilzwijgend) verlengd werden. Daarnaast ervaren schapenhouders steeds uitgebreidere voorwaarden voor begrazing waardoor de kosten stijgen en de gebruiksmogelijkheden afnemen.

Melkveehouders zullen minder geneigd zijn om nog schapen op hun percelen te laten grazen omdat deze schapen extra mest aanvoeren. Anderzijds zijn melkveehouders bereid meer te betalen voor het gebruik van gronden die van oudsher door schapenhouders werden begraasd vanwege de mogelijkheid om de mestplaatsingsruimte van deze gronden te benutten. Schapenbedrijven zullen ofwel moeten afzien van het gebruik van deze gronden ofwel dezelfde kosten moeten betalen als de melkveehouder, wat in beide gevallen negatieve financiële gevolgen heeft.

De komst van de wolf beïnvloedt ook het landschapsbeheer met schapen. Het goedkoop kunnen gebruiken van gronden om lammeren in het najaar af te mesten wordt moeilijk. Deze gronden kunnen praktisch gezien niet allemaal van een wolfwerende afrastering voorzien worden. In gebieden waar de wolf aanwezig is zal meer arbeid nodig zijn voor terreinbeheer met schapen. Alleen als deze arbeid beschikbaar is en vergoed kan worden (vanuit het landschapsbeheer met schapen of vanuit een ander budget) kan in gebieden waar de wolf thuis is landschapsbeheer met schapen blijven plaatsvinden. Uiteindelijk zullen bepaalde gebieden door de komst van de wolf niet meer begraasd worden door schapen.

Bij een gelijkblijvende consumptie van schapenvlees en een afnemende productie neemt de import van levende schapen toe, van minder dan 60.000 in 2018 naar 110.000 in 2024, met de grootste toename in het laatste jaar. Deze importafhankelijkheid zal de komende jaren verder toenemen.

Voor het toekomstperspectief van de sector is ook de structuur van handel, transport, verzamelen en slachten relevant. Deze infrastructuur moet uiteindelijk de verwaarding realiseren. De vraag is hoe lang bij een afnemende sectoromvang deze infrastructuur nog toekomstbestendig is. Hetzelfde geldt min of meer ook voor de productie, verwerking en afzet van schapenmelk. Een toenemend risico is dat bij gebrek aan overnemers in de sector onvoldoende melk overblijft om te verkopen aan de verwerkers van schapenmelk, die de verwaarding moeten realiseren.

Op basis van de resultaten van dit onderzoek wordt het volgende geconcludeerd:

- De omvang van de schapensector is zowel in aantallen dieren als in aantallen geregistreerde bedrijven de laatste decennia voortdurend afgenomen.
- De afname in aantallen bedrijven en dieren aantallen doet zich zowel voor op de kleinere, middelgrote als op de grote bedrijven en is zowel terug te zien bij bedrijven waar schapen als hoofdactiviteit worden gehouden, bedrijven met schapen waarbij melkvee (koeien) de hoofdactiviteit van het bedrijf vormt als agrarische bedrijven met schapen waarbij schapen en melkkoeien niet de hoofdactiviteit zijn. Het aantal professionele melkschapenbedrijven en gescheperde kuddes is eerder stabiel te noemen, dit gaat echter om kleine aantallen bedrijven.
- De schapenhouderij rendeert slecht met negatieve bedrijfseconomische resultaten die voor de 2.000 bedrijven met schapenhouderij als hoofdtak overeen komen met een gemiddeld jaarlijks economisch verlies van €14.594 per bedrijf, overeenkomend met in totaal €29,2 miljoen. Zelfs de 25% bedrijven met betere economische resultaten krijgen de kosten van de inzet van de productiefactoren arbeid en kapitaal nauwelijks vergoed. Daarmee is de schapensector een sector zonder economische draagkracht.
- De gevolgen van de uitbraak van het blauwtongvirus en de komst van de wolf zijn ingrijpend, zowel in economisch als in niet-economisch opzicht. Veel schapenhouders gingen tot voor kort door, omdat ze vanwege het ontleende plezier aan het houden van schapen een lagere arbeidsvergoeding accepteren. De economische en niet-economische gevolgen samen zullen echter leiden tot een toenemend aantal stoppende schapenhouders. Bij een naar verwachting toenemend aantal wolven in Nederland zal dit vaker het gevolg van de komst van de wolf zijn dan door de gevolgen van het blauwtongvirus. De wolf is een blijvend probleem voor schapenhouders, terwijl de gevolgen van blauwtong op lange termijn waarschijnlijk beperkt zullen blijven omdat het virus minder virulent zal worden en schapen meer weerstand zullen opbouwen. De impact van de wolf is het grootst op schapenbedrijven met lammerenproductie en op schapenbedrijven met focus op begrazing.
- De afnemende beschikbaarheid van betaalbare grond zal voor bedrijven met focus op lammerenproductie en begrazing meer en meer leiden tot het stoppen van de activiteiten. Juist die functies van de schapensector die publieke belangen ten aanzien van het landschapsbeheer dienen (waaronder het erosiebestendig houden van zeedijken), komen verder in het gedrang.
- Bij een stabiele consumptie zal de importafhankelijkheid van de schapenketen toenemen, met een toenemend risico op insleep van dierziekten. Bij een verder doorgaande afname van de omvang van de schapensector komt ook de toekomstbestendigheid van de schakels toelevering, verwerking en afzet (inclusief handel, transport, verzamelen en slachten van schapen, verwerken van schapenmelk) in gevaar. De schapenketen heeft een bepaalde ondergrens nodig om haar infrastructuur in stand te kunnen houden. Het is echter moeilijk eenduidig vast te stellen wat die kritische ondergrens is.
- De voorgaande conclusies in hun samenhang acht nemend zal de Nederlandse schapensector bij ongewijzigd beleid op termijn dusdanig in omvang afnemen dat ze in steeds meer regio's van Nederland niet of nauwelijks meer aanwezig zal zijn.

Inhoudsopgave

SAMENVATTING	2
1. INLEIDING	6
1.1 Aanleiding opdracht en afbakening.....	6
1.2 Opzet rapportage	6
2. AANPAK EN WERKWIJZE	7
2.1 Gegevensverzameling.....	7
2.2 Interviews	7
3. OMVANG EN STRUCTUUR VAN DE SCHAPENSECTOR.....	10
3.1 Omvang schapensector	10
3.2 Structuur schapensector	11
3.3 De schapenketen	15
4. FINANCIËEL-ECONOMISCHE POSITIE BEDRIJVEN	18
5. GEVOLGEN VOOR DE SCHAPENHOUDERIJ VAN DE UITDAGINGEN IN DE SECTOR	22
5.1 Blauwtongvirus	22
5.1.1 Directe schadeposten blauwtongvirus	24
5.1.2 Indirecte schadeposten blauwtongvirus	26
5.2 Komst van de wolf	27
5.2.1 Directe schadeposten wolf	27
5.2.2 Indirecte schadeposten wolf	28
5.3 Landschapsbeheer.....	29
5.4 Gevolgen voor de schapenhouderij van overige (beleids)dossiers	32
6. REFLECTIE	34
7. CONCLUSIES	36
8. BIJLAGE: VRAGENLIJST INTERVIEWS SCHAPENHOUDERS.....	37

1. Inleiding

1.1 Aanleiding opdracht en afbakening

De minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur heeft opdracht gegeven om een onderzoek uit te voeren naar de financiële draagkracht van de schapensector. Dit onderzoek wordt uitgevoerd naar aanleiding van de brief 'Verontrusting schapenhouderij' d.d. 22 juli 2024 ondertekend door LTO, NSFO, Platform KSG, Vee&Logistiek Nederland en VGSN waarin zij hun financiële problemen door onder andere blauwtongvirus (BTV) en de wolf aankaarten. Uit voorliggend onderzoek moet de economische draagkracht van de schapensector en individuele schapenbedrijven blijken.

Het onderzoek richt zich op de economische en financiële draagkracht van de schapensector en individuele schapenbedrijven. Daarbij worden de volgende zaken inzichtelijk gemaakt:

1. Structuur van de sector, waarbij de ontwikkelingen van de laatste tien jaar meegenomen worden. Op basis van CBS-gegevens kan een onderscheid gemaakt worden naar bedrijven met hoofdvactiviteit schapen, bedrijven met melkvee (koeien) en schapen en andersoortige bedrijven. Alleen bedrijven met meer dan 50 dieren moeten in het onderzoek betrokken worden.¹
2. Financiële ontwikkeling over de afgelopen tien jaar: Gekeken wordt naar minimaal de kosten, opbrengsten, nettoresultaat of saldo, naar bedrijfsgrootte en bedrijfstype. Ook worden de financiële buffers die gezonde bedrijven dienen te hebben in beeld gebracht. Hierbij houden we rekening met de verschillende typen bedrijven met schapen.
3. Financiële gevolgen van de uitdagingen die de sector nu kent: Uitsplitsing naar korte en lange termijn, met aandacht voor de financiële consequenties van het houden van minder dieren als gevolg van uitval van dieren.
4. Het financiële perspectief voor de sector: Kan de sector deze lasten dragen: wat is de draagkracht van de sector? Kunnen schapenhouders de financiële gevolgen van deze uitdagingen redelijkerwijs opvangen in hun bedrijfsvoering zonder dat de onderneming in gevaar komt, en is daarmee zicht op het kunnen voortzetten van de onderneming?

1.2 Opzet rapportage

In dit rapport komen in Hoofdstuk 2 aanpak en werkwijze aan de orde. In Hoofdstuk 3 wordt ingegaan op de structuur van de sector, in Hoofdstuk 4 komt de financieel-economische positie van de bedrijven aan bod. Hoofdstuk 5 concretiseert de financiële gevolgen van de uitdagingen die de sector nu kent, gevolgd door een reflectie hierop in Hoofdstuk 6. In Hoofdstuk 7 zijn de conclusies en aanbevelingen opgenomen.

---

¹ Hoewel gegevens over bedrijven met minder dan 50 dieren buiten de opdracht van het onderzoek vallen, zijn deze volledigheidshalve wel enkele malen wel opgenomen in de rapportage.

2. Aanpak en werkwijze

Het uitgevoerde onderzoek kenmerkt zich door zowel een kwantitatief als een kwalitatief karakter. Hiervoor zijn verschillende onderzoeksmethodes toegepast, met name praktijkcasussen, data-analyses en literatuuronderzoek. Tevens is gebruik gemaakt van eerdere studies. De beschikbare openbare cijfers over de schapenhouderij zijn aangevuld met gegevens over de gevolgen van het blauwtongvirus en de komst van de wolf. Laatstgenoemde gegevens zijn verzameld tijdens interviews met schapenhouders en sectorpartijen.

De consequenties van de uitdagingen zijn voor zover mogelijk afzonderlijk bepaald per groep of type bedrijf met schapen (vleesproductie, melkproductie en begrazing). De economische draagkracht is met name bepaald voor de bedrijven met als hoofdactiviteit schapenhouderij. De hobbyschapenhouderij maakte geen deel uit van het onderzoek.

2.1 Gegevensverzameling

Ten behoeve van dit onderzoek is gebruik gemaakt van de volgende gegevensbronnen²:

- CBS-gegevens over de structuur van de landelijke sector, en per provincie (2018-2024);
- KWIN-gegevens over het saldo van de schapenhouderij;
- (Bedrijfs)economische cijfers uit Agrimatie (2018 - 2023);
- Gegevens Identificatie & Registratie (I&R) over aantallen Unieke Bedrijfsnummers (UBN), naar bedrijfsgrootte (2018-2024);
- Wekelijks aantal meldingen kadavers Rendac (landelijk en provinciaal (vanaf mei 2023);
- Individuele bedrijfsdata van 16 schapenhouders (vóór en na BTV);
- Cijfers uit wetenschappelijk onderzoek van GD (2023 en 2024);
- NSFO-gegevens over gerapporteerde sterftemeldingen, per provincie (2023 en 2024).

2.2 Interviews

In het onderzoek zijn 17 schapenhouders geïnterviewd voor om een zo concreet mogelijk beeld van de schapensector en de ontwikkelingen die van invloed zijn op de economische draagkracht van de sector. Hierbij is in dit onderzoek een indeling gemaakt naar drie typen bedrijven:

- 8 interviews met schapenbedrijven met focus op lammerenproductie
- 5 interviews met schapenbedrijven met focus op melkproductie³
- 4 interviews met schapenbedrijven met focus op begrazing

Elk schapenbedrijf produceert (lams)vlees. Voor schapenbedrijven met specifiek focus op lammerenproductie is dit het belangrijkste doel van het houden van schapen. Voor de andere schapenbedrijven is dit ondergeschikt aan ofwel de melkproductie ofwel de inzet van schapen voor begrazing, onder meer ten behoeve van landschapsbeheer. Daarnaast begrazen schapen ook diverse percelen van agrariërs in de directe omgeving (weides, akkergronden of boomgaarden). Op deze bedrijven is dit landschapsbeheer niet het hoofddoel, maar draagt dit bij aan de lammerenproductie

---

² In dit rapport wordt het verloop van de omvang van de schapenstapel vanaf 1993 weergegeven. Omdat CBS met ingang van 2018 is overgestapt op andere definities voor de schapenhouderij, zijn jaarcijfers van voor 2018 niet goed vergelijkbaar met latere jaarcijfers. Daarom wordt bij het verder analyseren van de tijdreeksen niet verder teruggegaan dan tot 2018.

³ In het interviewbestand zijn relatief veel melkschapenbedrijven opgenomen. Bij de interpretatie van de interviewrespons is er rekening mee gehouden dat deze bedrijven een andere arbeidsbehoefte hebben.

(als voorziening van ruwvoer en als mogelijkheid om schapen om te weiden naar percelen waar wormbesmettingen doorbroken kunnen worden).

Opgemerkt dient te worden dat de indeling zoals gehanteerd in dit onderzoek niet standaard is in publieke CBS-databronnen. Hiertoe is voor dit onderzoek een gerichte uitvraag aan het CBS gedaan.

Bij de selectie van de geïnterviewde schapenbedrijven is rekening gehouden met verschillen in bedrijfstypen en bedrijfsgroottes (professioneel, neventak), zie Tabel 1. De gemiddelde bedrijfsomvang van de geïnterviewde bedrijven is wel groter dan het gemiddelde schapenbedrijf in de betreffende categorie in Nederland. Ook is de spreiding van interviews niet geheel evenredig verdeeld over de groottecategorieën uit hoofdstuk 3. Op basis van de in Tabel 1 weergegeven spreiding in het aantal ooien per bedrijf wordt echter aangenomen dat de resultaten van de interviews voldoende rekening houden met aanwezige verschillen in bedrijfsgrootte in de sector.

Categorie	Aantal ooien per bedrijf		
	Gemiddeld	Ondergrens	Bovengrens
Vleesproductie	258	35 ⁴	550
Melkschapen	446	170	700
Begrazing	2.513	1.500	5.000

Tabel 1 Overzicht van de geïnterviewde schapenbedrijven

Om rekening te kunnen houden met de diversiteit in bedrijven zijn ook stamboekbedrijven en een biologisch melkschapenbedrijf geïnterviewd.

Tijdens de digitaal afgenomen interviews zijn de financiële gevolgen van de uitbraak van het blauwtongvirus en de komst van de wolf geïnventariseerd. Ook zijn andere relevant geachte ontwikkelingen die van invloed kunnen zijn op de economische/financiële draagkracht van de schapenhouderij besproken. De vragenlijst is in de bijlage opgenomen. Opgemerkt moet worden dat deze vragenlijst niet strikt is gevolgd, maar een handleiding voor het gesprek vormde. De vragenlijst werd daarbij op het scherm getoond en de antwoorden van de schapenhouders werden direct ingetypt. Dat had als voordeel dat de schapenhouders de teksten konden meelezen en corrigeren indien dat volgens hen nodig was en de verslaglegging daarmee ook direct compleet was. In vrijwel alle gevallen namen de interviews anderhalf tot twee uren in beslag.

Voorafgaand aan de interviews is een saldoberekening opgesteld voor de verschillende categorieën bedrijven op basis van publiek beschikbare gegevens. De saldoberekening is gebaseerd op opbrengsten en kosten die direct aan het houden van schapen toegerekend worden. Verbredingsactiviteiten of het vergroten van de toegevoegde waarde van eigen (schapen)producten zijn hierin buiten beschouwing gelaten, omdat deze bedrijfsspecifiek zijn en de schapensector op zich al een grote diversiteit kent. Zo wordt voor melkschapen geen rekening gehouden met de kosten van het verwerken van schapenmelk tot bijvoorbeeld schapenkaas. Ook zijn de meeropbrengsten van de verkoop van deze kaas niet bij de opbrengsten meegenomen, maar wordt uitgegaan van een fictieve melkprijs waarvoor de kaasmakerij intern de melk kan aankopen. Tijdens de individuele interviews is per onderdeel van deze saldoberekening gevraagd in hoeverre de schapenhouder van mening is dat dit cijfer representatief is voor de gehele sector en voor het

⁴ Hoewel gegevens over bedrijven met minder dan 50 dieren buiten de opdracht van het onderzoek vallen, werd één bedrijf met minder dan 50 dieren geïnterviewd vanwege de ruime (bestuurlijke) ervaring van de respondent binnen de schapensector.

individuele bedrijf, bij afwezigheid van de wolf en zonder de aanwezigheid van het blauwtongvirus. Vervolgens is per cijfer gevraagd hoe dit getal enerzijds door de komst van de wolf is beïnvloed en anderzijds door de uitbraak van het blauwtongvirus. Voor de benoemde verschillen is steeds doorgevraagd in hoeverre dit specifiek is voor het individuele bedrijf of van toepassing is op de sector. Ook is gevraagd naar de impact op korte en lange termijn (vervolgschade). Tot slot is gevraagd welke andere beleidsontwikkelingen men verwacht dat deze een positieve of negatieve invloed op de rendabiliteit van de schapenhouderij en het schapenbedrijf hebben, én welke verwachtingen leven wat betreft de toekomst.

Naast de interviews met schapenhouders is ook gesproken over de economisch-financiële draagkracht van de schapensector, lopende dossiers en het toekomstperspectief met de volgende sectorpartijen:

- Nederlandse Schapen- en Geitenfokkersorganisatie (NSFO) als belangenbehartiger van schapen- en geitenfokkers
- Vee&Logistiek Nederland als belangenbehartiger van de veehandelaar, veetransporteur, veeverzamelcentrumhouder en importeur en exporteur van levend vee
- Centrale Organisatie voor de Vleessector (COV) als belangenbehartiger van werkgevers in de Nederlandse vleessector

Vanuit de economische theorie, hebben we het bij financieel-economische draagkracht over rendabiliteit, solvabiliteit en liquiditeit. Voor de schapenhouderij is met name de rendabiliteit doorslaggevend, omdat hoge investeringen en aanverwante financieringsvraagstukken niet zozeer aan de orde zijn. Bij rendabiliteit oftewel de opbrengsten-kostenverhouding komt het dan uiteindelijk neer op de mate waarin de inzet van de productiefactoren arbeid, grond en kapitaal wordt vergoed. Voor wat betreft de financieel-economische draagkracht berekenen we zowel het uurloon als het netto bedrijfseconomische resultaat.

Afstemming heeft plaats gevonden met GD Diergezondheid over de impact van de uitbraak van het blauwtongvirus op de Nederlandse schapenhouderij en op bedrijfsniveau.

Het onderzoek is onder grote tijdsdruk uitgevoerd. In week 43 is de opdracht verleend. In week 46 is het onderzoeksplan besproken met de klankbordgroep. De interviews met schapenhouders en sectorpartijen zijn uitgevoerd in de weken 46 tot en met 49. De aangevraagde CBS- en I&R-gegevens zijn uiteindelijk aangeleverd in week 50. In week 51 is het rapport aangeboden aan de klankbordgroep. In week 3 van 2025 is het rapport door de klankbordgroep besproken, en in week 5 is het definitieve rapport aangeboden aan de opdrachtgever.

Onze grote dank gaat uit naar de deelnemers aan de interviews. Zonder de door hen beschikbaar gestelde gegevens en aangedragen informatie had dit onderzoek niet uitgevoerd kunnen worden.

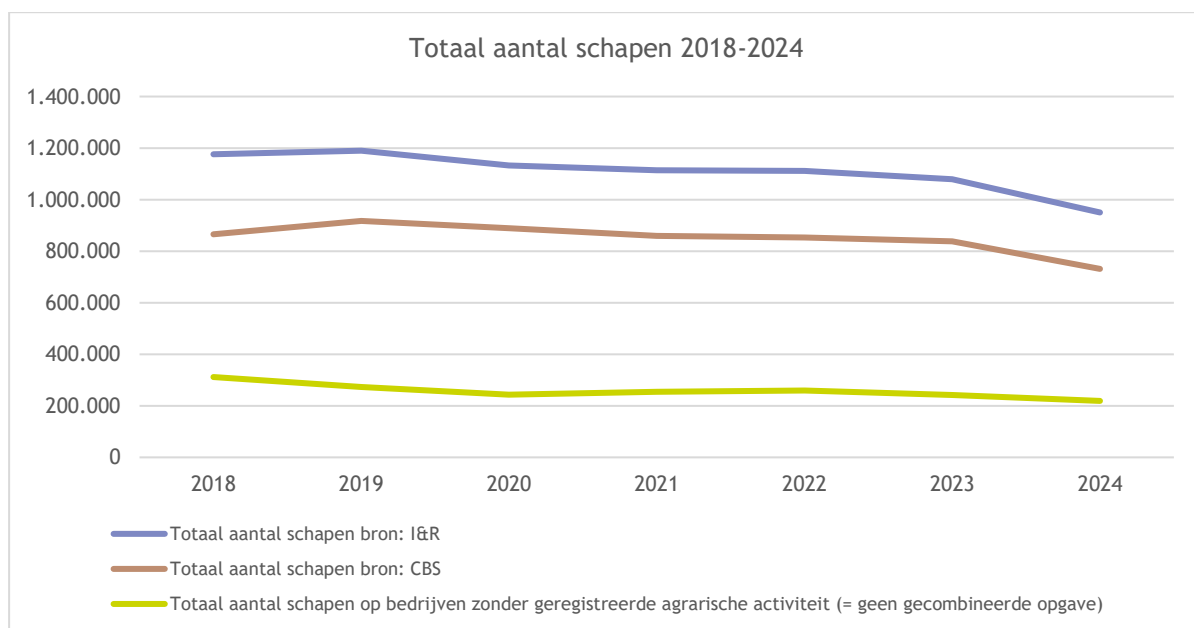
3. Omvang en structuur van de schapensector

3.1 Omvang schapensector

De omvang van de schapensector in Nederland neemt al vele jaren gestaag af. Volgens het CBS telde Nederland op geregistreerde schapenbedrijven in 1993 nog 1,9 mln. schapen, 1,2 mln. in 2003, 1,0 mln. in 2013 en 0,8 mln. in 2023. Omdat niet alle schapenhouders worden geregistreerd bij het CBS is het werkelijke aantal schapen hoger.⁵

In 2024 is het gemiddeld aantal schapen in Nederland gelijk aan 950.000 dieren. Dit blijkt uit I&R-gegevens die per zogenaamd Uniek Bedrijfsnummer (UBN) beschikbaar zijn. Dit is het gemiddeld aantal dieren van heel 2024, waarin ook het aantal dieren uit de eerste jaarhelft is opgenomen, voordat het blauwtongvirus in 2024 toegeslagen heeft. In 2018 waren dat nog 1.118.000 schapen. De afname van het aantal schapen is in het laatste jaar versneld.

De data van CBS wordt verzameld via de Gecombineerde opgave en heeft als peildatum voor de dieraantallen 1 april. Dit betekent dat de blauwtonguitbraak van 2024 nog niet in de data van CBS verwerkt is. Om deze reden is ook data van I&R gebruikt. In het I&R systeem zijn namelijk wel alle schapen die in Nederland gehouden worden opgenomen ongeacht of het een agrarisch bedrijf betreft. Wel hebben schapenhouders een half jaar de tijd om hun dieren te melden binnen I&R, waardoor ook de I&R-gegevens geen exacte weergave zijn van het aantal dieren op een specifiek moment.

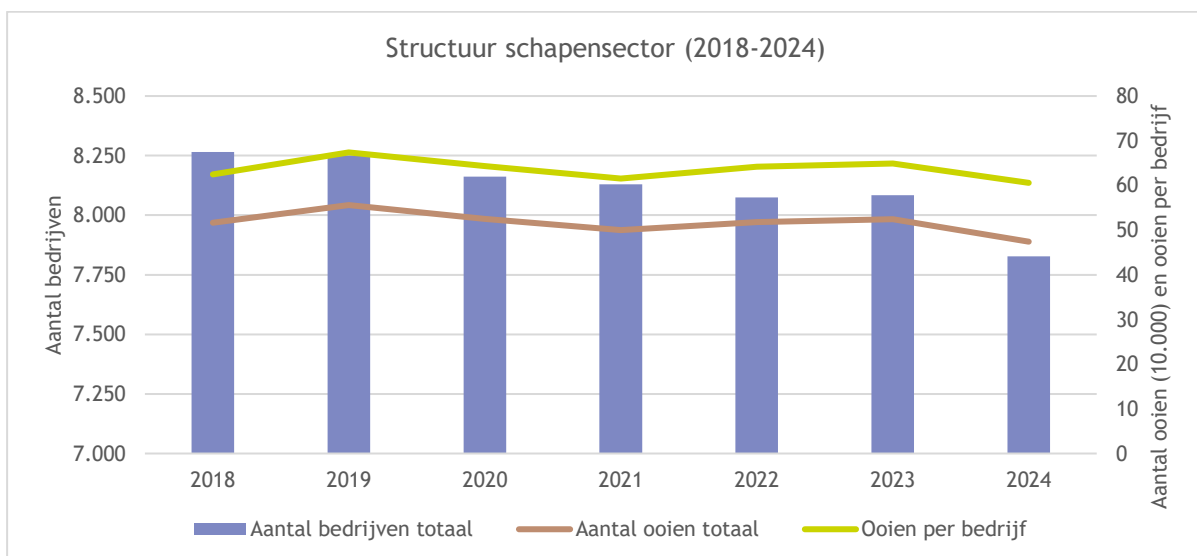

Figuur 1 Totaal aantal schapen 2018 t/m 2024. Bron: I&R data, CBS Maatwerk Connecting Agri & Food

⁵ De Gecombineerde Opgave bij het CBS wordt ingevuld door bedrijven die bij de Kamer van Koophandel staan ingeschreven met een Standaard Bedrijfsindeling (SBI) voor een agrarisch bedrijf. Vanaf een Standaard Opbrengst (SO) vanaf €3.000 wordt een bedrijf opgenomen in het CBS-bestand. De data van CBS geven daardoor een beeld van dat deel van de schapensector dat actief is als agrarisch bedrijf, ongeacht het aantal schapen dat op deze bedrijven aanwezig is. Het deel van de schapensector dat geen inschrijving bij KvK heeft als agrarisch bedrijf (bijvoorbeeld gepensioneerden, werknemers met een baan buitenshuis of zelfstandigen buiten de agrarische sector), komt niet in de data van CBS naar voren. Ook terreinbeherende organisaties (TBO's) met schapen komen niet in de tellingen terug door het ontbreken van een agrarische SBI-code. Het CBS geeft dus geen volledig beeld van de aantallen schapen die in Nederland worden gehouden.

Figuur 1 geeft inzicht in het aandeel schapen dat aanwezig is bij ondernemers die geen geregistreerde agrarische activiteit uitoefenen en daardoor geen Gecombineerde opgave invullen. Dit betreft ongeveer een vijfde deel van het aantal schapen in Nederland. Deze figuur geeft tevens weer waar de afname van het aantal schapen zich het afgelopen jaar het meest heeft afgespeeld; namelijk op de bedrijven met een geregistreerde agrarische activiteit. Het verschil tussen 2023 en 2024 is een afname van 13% voor het totaal aantal schapen op bedrijven met een geregistreerde agrarische activiteit. Bij de schapenhouders zonder geregistreerde agrarische activiteit is de afname van het totaal aantal schapen 9% in 2024 ten opzichte van 2023.

Volgens CBS-cijfers nam het aantal geregistreerde agrarische bedrijven met schapen in de periode 2018 - 2023 eerder beperkt af, van 8.300 naar 8.140, maar kende in 2024 een sterke daling naar 7.827 bedrijven. In deze periode (2018-2023) kende het aantal ooien (vrouwelijke dieren >7 maanden en ouder) een piek van ruim 556.000 in 2019, om in de jaren daarna af te nemen tot minder dan 500.000 ooien in 2024. Het gemiddelde aantal ooien per bedrijf is sinds 2018 vrij stabiel, en gelijk aan om en nabij de 65, om in 2024 af te nemen naar 60 (zie Figuur 2). Omdat ooien worden ingezet voor de voortplanting is het aantal ooien per bedrijf een maatstaf voor de bedrijfsactiviteit van een schapenbedrijf.

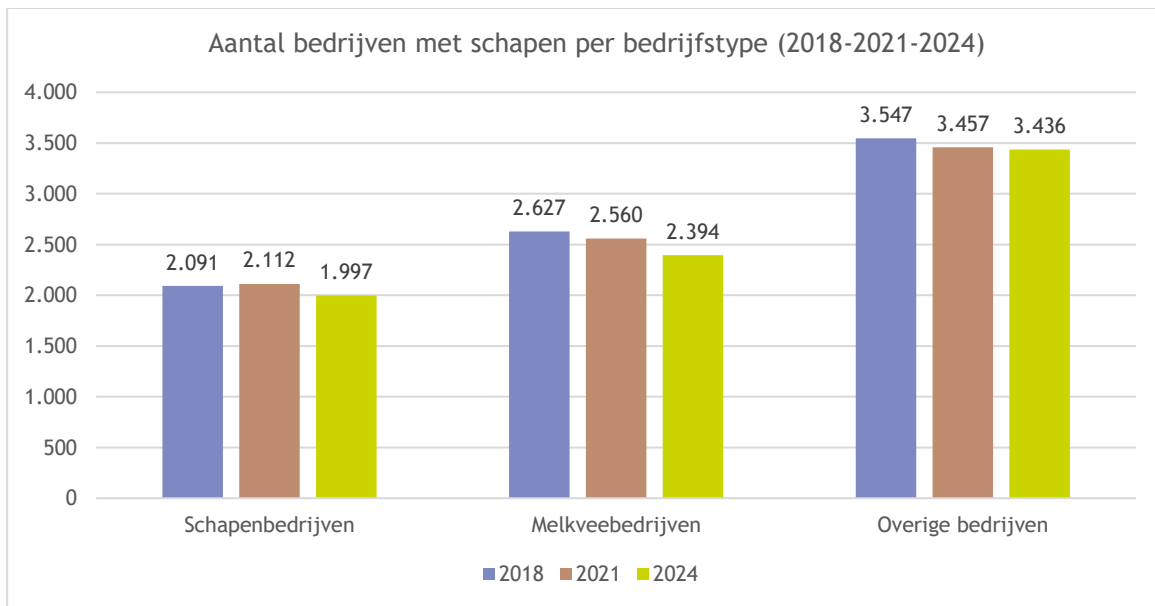
Figuur 2 Aantal bedrijven met schapen, het totaal aantal ooien (vrouwelijke dieren >7 maanden en ouder) x 10.000 en het aantal ooien per bedrijf. Bron: CBS Maatwerk Connecting Agri & Food

3.2 Structuur schapensector

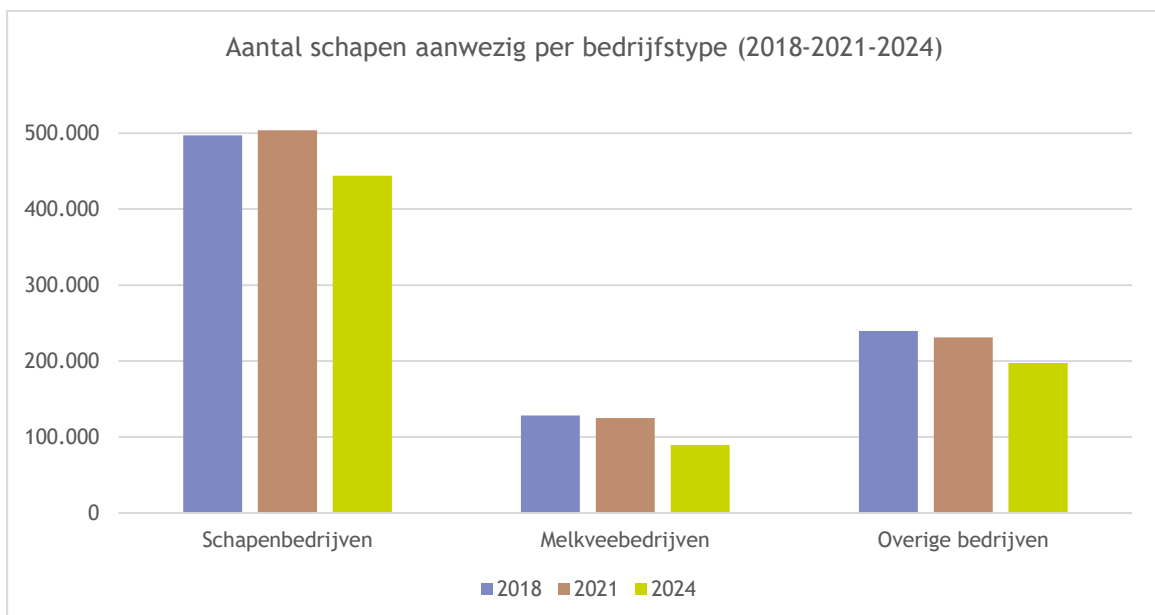
Op basis van CBS-gegevens is een onderscheid gemaakt naar schapenbedrijven met hoofdactiviteit schapen, schapen op bedrijven met melkvee (koeien) en schapen op andersoortige bedrijven. Figuur 3 geeft het aantal bedrijven weer verdeeld over drie verschillende bedrijfstypen. De schapenbedrijven zijn de bedrijven waarbij de schapenhouderschap de hoofdactiviteit is van het bedrijf volgens de geregistreerde SBI-code bij KvK. Daarnaast vormen melkveebedrijven met schapen een aparte bedrijfstypering⁶, op deze bedrijven is het houden van melkvee de hoofdactiviteit van het bedrijf. Onder de overige bedrijven vallen alle bedrijven met schapen maar waarbij de hoofdactiviteit geen schapen en geen melkkoeien zijn. In Figuur 4 is het aantal schapen verdeeld over deze drie verschillende bedrijfstyperingen weergegeven.

⁶ Dit zijn bedrijven met melkveehouderschap als hoofdactiviteit, die daarnaast ook schapen houden.

Het aantal bedrijven met schapen als hoofdactiviteit is kleiner dan het aantal bedrijven met melkkoeien als hoofdactiviteit en het aantal overige bedrijven met schapen, zo blijkt uit Figuur 3 dat in 2024 op 1.997 bedrijven schapen als hoofdactiviteit werden gehouden ten opzichte van 2.394 bedrijven met melkkoeien als hoofdactiviteit en 3.436 overige bedrijven. Echter het totaal aantal schapen bevindt zich wel merendeels op bedrijven met schapen als hoofdactiviteit. In 2024 bevond ruim 60% van de schapen zich op deze schapenbedrijven. Op de melkkoeienbedrijven was ruim 12% van het totaal aantal schapen aanwezig en op de overige bedrijven 27%.

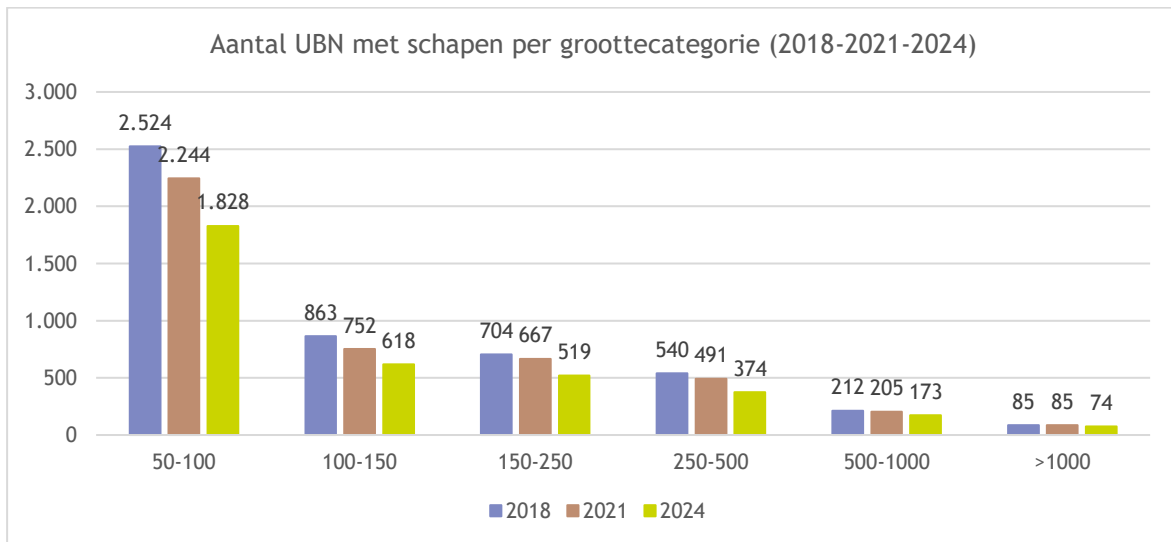

Figuur 3 Aantal bedrijven met schapen per bedrijfstype (schapenbedrijven, melkveebedrijven met schapen en overige bedrijven met schapen) voor de jaren 2018, 2021 en 2024. Bron: CBS maatwerk Connecting Agri&Food

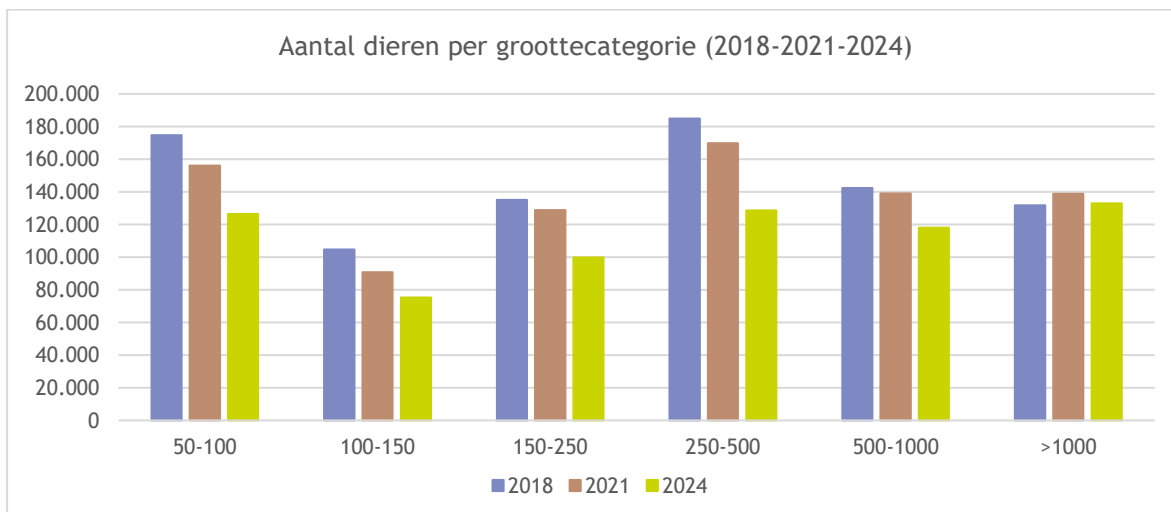
Figuur 4 Aantal schapen aanwezig per bedrijfstype (schapenbedrijven, melkveebedrijven met schapen en overige bedrijven met schapen) voor de jaren 2018, 2021 en 2024. Bron: CBS Maatwerk Connecting Agri&Food

In Figuur 5 zijn alle schapenbedrijven ingedeeld naar bedrijfsgrootte (ongeacht de hoofdactiviteit van het bedrijf) op basis van I&R-gegevens per UBN.

Figuur 5 Het aantal UBN waarop schapen geregistreerd zijn, per groottecategorie voor 2018, 2021 en 2024. Bron: I&R

Uit Figuur 5 blijkt dat in 2018 nog 4.928 schapenhouders met meer dan 50 dieren aanwezig waren, tegen 3.586 in 2024. Het aantal bedrijven met schapen nam in alle groottecategorieën af.

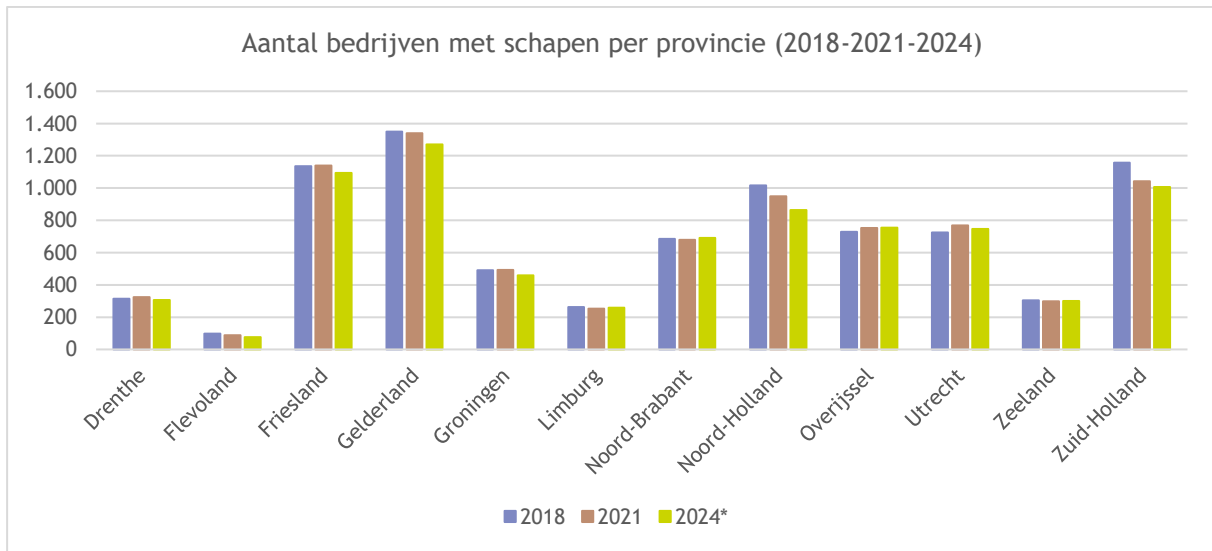
Figuur 6 Aantal dieren per groottecategorie, per groottecategorie voor 2018, 2021 en 2024. Bron: I&R

Figuur 6 toont aan dat in 2024 in alle groottecategorieën een afname in het aantal dieren ten opzichte van 2021 plaats gevonden. Deze afname blijft beperkt voor de bedrijven met meer dan 1.000 dieren. Het aantal dieren binnen deze groottecategorie is zelfs licht gestegen ten opzichte van 2018 (131.832 ten opzichte van 132.864 in 2024).

In 2018 waren er in Nederland volgens I&R gegevens 26.895 geregistreerde hobbyhouders met minder dan 50 dieren, tegen 28.260 in 2024. Bij deze hobbyhouders waren in 2018 totaal 302.859 dieren aanwezig, in 2024 waren dit er 268.897. Op de bedrijven met meer dan 50 dieren waren in

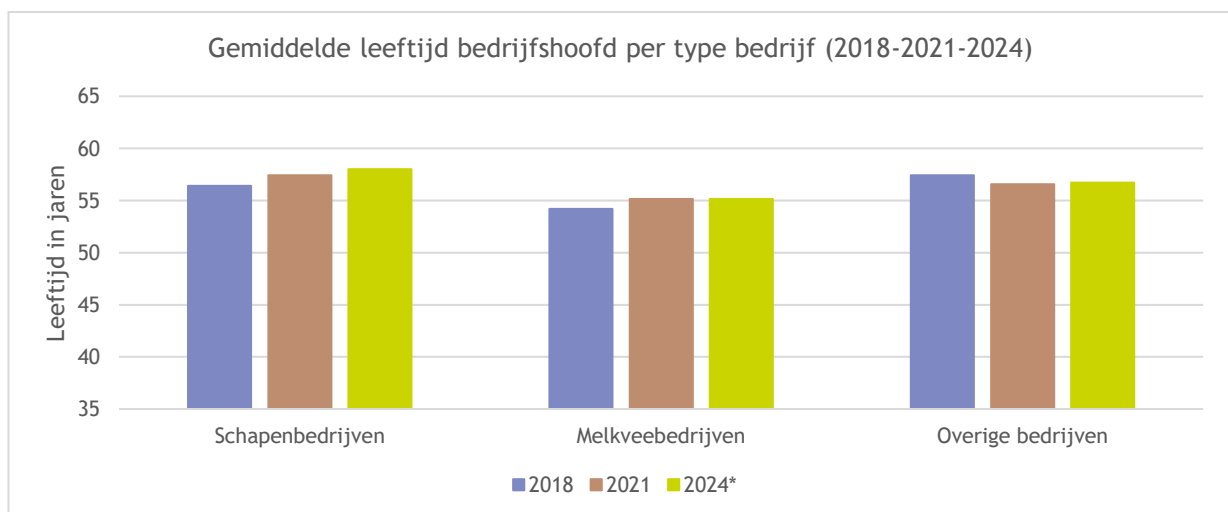
totaal 681.000 dieren aanwezig, die niet evenredig zijn verdeeld over de verschillende groottecategorieën (zie Figuur 6).

In de provincies Gelderland, Friesland en Zuid-Holland zijn elk meer dan 1.000 bedrijven met schapen. In Noord-Holland zijn 864 bedrijven met schapen, tegen om en nabij de 750 in Overijssel en Utrecht. In Noord-Brabant zijn bijna 700 bedrijven met schapen. In figuur 7 is de provinciale verdeling van het aantal bedrijven met schapen weergegeven voor de jaren 2018, 2021, en 2024.

Figuur 7 Provinciale verdeling van de bedrijven met schapen in 2018, 2021 en 2024. Bron: CBS Maatwerk Connecting Agri & Food

In Figuur 8 is per bedrijfstype aangegeven wat de gemiddelde leeftijd is van het bedrijfshoofd in de jaren 2018, 2021 en 2024. Hieruit is duidelijk de vergrijzing in de schapensector af te leiden. De gemiddelde leeftijd van het bedrijfshoofd op bedrijven met schapen als hoofdactiviteit is 58. Dit is vergelijkbaar met andere landbouwsectoren, waar de helft van de bedrijfshoofden ouder dan 55 jaar (CBS Statline).

Figuur 8 De gemiddelde leeftijd van het bedrijfshoofd per type bedrijf (schapenbedrijven, melkveebedrijven met schapen en overige bedrijven met schapen) voor de jaren 2018, 2021 en 2024. Bron: CBS Maatwerk Connecting Agri & Food

Tot de schapenbedrijven behoren de melkschapenbedrijven en de bedrijven met schaapskudden. Op de website van de Nederlandse Vereniging Professionele Melkschapenhouders (NVPM) worden 18 melkschapenbedrijven met name genoemd.⁷ Bij navraag bij de NVPM blijkt echter dat in Nederland ongeveer 30 melkschapenbedrijven zijn gevestigd. Echter, niet elke melkschapenhouder stelt het op prijs om online benoemd te worden. Deze 30 melkschapenbedrijven realiseren een inkomen met gemiddeld 345 ooien (met een standaarddeviatie van 230 ooien). De mediaan ligt op 265 ooien; de groep melkschapenbedrijven met een onder gemiddeld aantal ooien is groter dan de groep bedrijven met melkschapen met een bovengemiddeld aantal ooien.

De Vereniging Gescheperde Schaapskudden Nederland (VGSN) telt 42 leden.⁸

3.3 De schapenketen

Schapenbedrijven staan niet op zichzelf, maar zijn onderdeel van ketens van toelevering, productie, verwerking en afzet van vlees, melk en wol.

Schapen en lammeren (vlees)

Voor elke schapenhouder vormt de verkoop van dieren voor het vlees een deel van de inkomsten; daar waar dit bij de bedrijven met melkschapen en begrazingsprojecten soms beperkt is tot het verkopen van te vervangen ooien, worden op de bedrijven met lammerenproductie naast deze ooien voornamelijk lammeren voor lamsvlees verkocht.

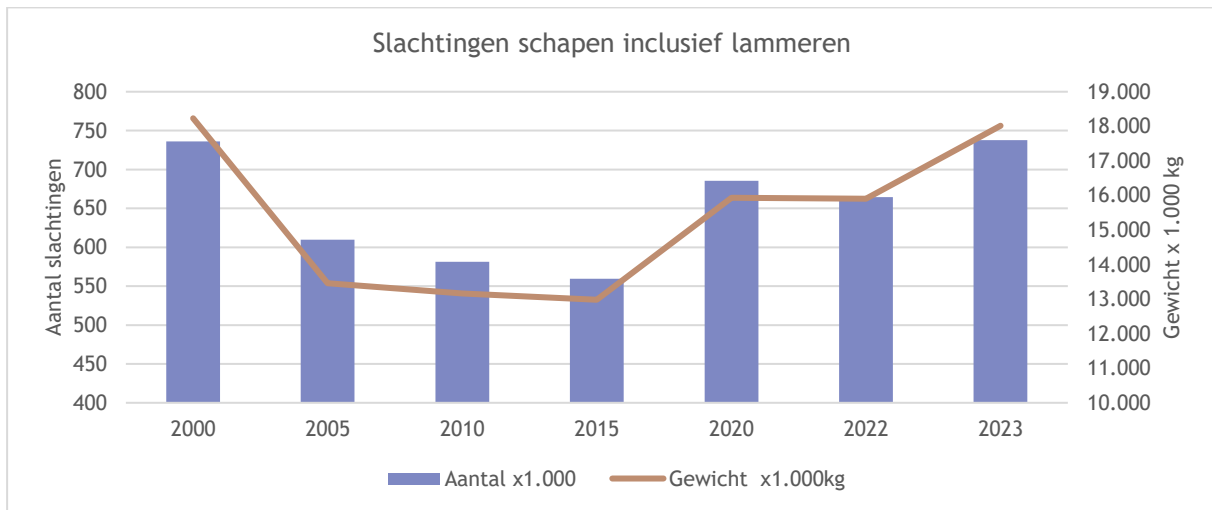
In de jaren 2020-2022 werden jaarlijks ongeveer 670.000 schapen (inclusief lammeren) geslacht, veelal in regionale slachterijen die deze schapen aankopen van veemarkten en via schapenhandelaren. In interviews met ketenpartijen is aangegeven dat er in totaal ongeveer 400 tot 500 handelaren actief zijn in de schapensector. De verwevenheid is groot. Een schapenhandelaar is ook schapenhouder. Andersom geldt dit echter niet. Transport van schapen is kleinschalig en divers. Het wordt ook vaak gecombineerd met schapenhandel, naast rund- en varkenshandel enz.. De diversiteit bestaat uit: eigenvervoer, veehouders die ook handelen en soms ook transporteren, handelaren die ook transporteren en bedrijven gespecialiseerd in transport, al of niet gespecialiseerd in een bepaalde diersoort.

Het afgelopen jaar nam het aantal slachtingen toe naar 738.000, overeenkomend met 18 mln.kg gewicht (Zie figuur 9). Vergelijken we de eerste negen maanden slachtingen van 2024 met die van 2023, dan nemen zowel het totale aantal slachtingen (15% minder schapen en 22% minder lammeren) als het totale geslacht gewicht (met 20%) af (CBS Statline).

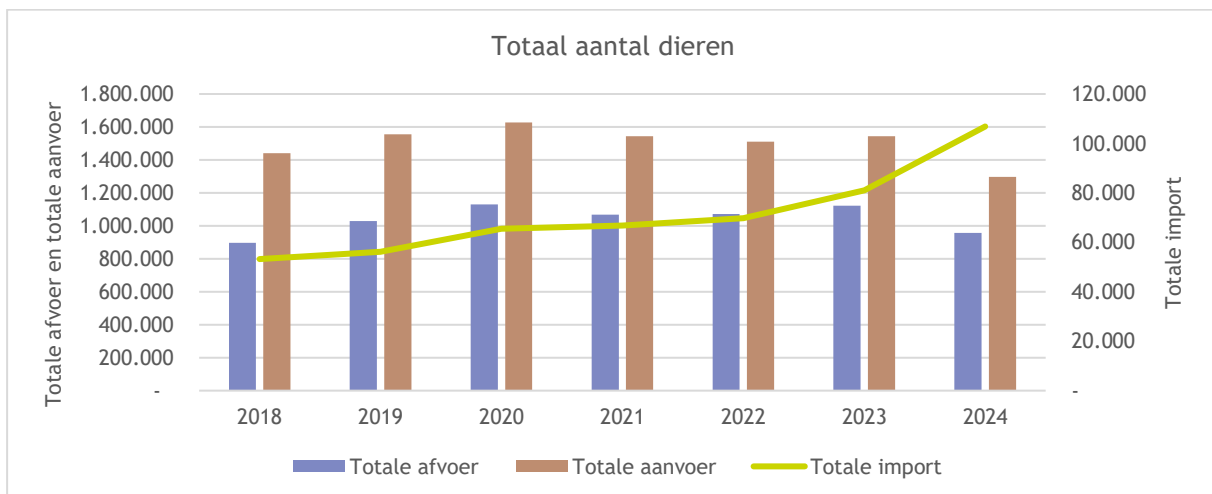
⁷ [Leden NVPM | Melkschapen in Nederland](#)

⁸ [Leden van de VGSN - VGSN Schaapskudden](#)

Figuur 9 Totaal aantal slachtingen en totaal slachtgewicht. Bron: CBS

Tot enkele jaren geleden werden twee keer zo veel levende schapen geëxporteerd (ongeveer 120.000 stuks) als geïmporteerd (50.000 tot 60.000 dieren). De laatste jaren worden steeds meer levende dieren geïmporteerd uit met name België en Duitsland. De ontwikkeling in de aanvoer van schapen naar een ander UBN is in Figuur 10 weergegeven.

Figuur 10 Totaal aantal afgevoerde, aangevoerde en geïmporteerde dieren voor de jaren 2018 t/m 2024. Bron: I&R

De import van (schapen- en) lamsvlees was in 2023 gelijk aan 29,6 mln. kg. (Bron: Eurostat) Bij een productie van 18 mln. kg betekent dit dat meer dan anderhalf keer zo veel (schapen- en) lamsvlees wordt geïmporteerd als wordt geproduceerd. De consumptie van schapenvlees is stabiel en lijkt dat ook in de toekomst te zullen blijven, mede ingegeven door de groeiende moslim bevolkingsgroep. Ook heeft schapenvlees een goede positionering door het imago van natuurlijk onbewerkt vlees.

Schapenmelk

Wat betreft schapenmelk wordt de meeste schapenmelk verkaasd. Schapenmelk als drinkmelk komt nauwelijks voor. Halfharde kaas en verse of natte kaas zijn de belangrijkste schapenmelkproducten

in Nederland⁹. Ook de Melkcoöperatie Nederland verwerkt de melk van haar leden tot schapenkaas, deze coöperatie verenigt acht biologische melkschapenbedrijven.¹⁰ De overige melkschapenbedrijven verwerken de geproduceerde schapenmelk in eigen beheer of hebben directe afspraken met een verwerker.

Begrazing

Traditioneel werkende herders met gescheperde schaapskuddes leveren naast vlees en wol ook maatschappelijk gewenste diensten voor met name natuur- en cultuurhistorie. Veelal begrazen de kuddes (heide)terreinen in opdracht van grote TBO's, zoals Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten of een van de provinciale landschappen, ook zijn er opdrachten die via provincies, gemeenten en waterschappen worden aangeboden.

In 2022 waren in Nederland 82 bedrijven met meer dan 100 ooien actief in het heidebeheer en 105 bedrijven zonder heidebeheer maar met minimaal 50% natuurbeheer. Op de bedrijven met heidebeheer zijn in totaal 187 herders werkzaam, op de bedrijven zonder heidebeheer gaat dit om 163 herders. Deze aantallen zijn gestegen ten opzichte van 2013.¹¹

In vergelijking met de alternatieven zijn steeds meer aanwijzingen dat schapen die worden ingezet voor begrazing van doorslaggevende betekenis zijn voor het behalen van afgesproken biodiversiteitsdoelen. Vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw is de schaapherder in Nederland aan een geleidelijke opmars bezig, in de slipstream van een hernieuwde belangstelling voor cultuurhistorie. Herders ontvangen geen hoge beloning, maar paradoxaal genoeg is de animo voor het vak wel groot, wat blijkt uit het aantal aanmeldingen voor de opleiding tot herder.¹²

Wol

Schapen moeten voor een goede gezondheid minimaal jaarlijks worden geschoren. Dit levert ongeveer 3 kg wol per schaap per jaar op.¹³ De wol kan worden ingeleverd tijdens georganiseerde wolinnames of op afspraak bij de Wolfederatie.¹⁴ Vaak gaat de wol met de schaapscheerder mee en ontvangt hij er niets voor. Bij grote partijen is een minimale vergoeding te verwachten. Voor de schapenhouders met kleinere aantallen is de wol een afvalproduct dat bijvoorbeeld via het milieustation wordt afgevoerd. Daar waar in het verleden de wolverkoop enkele euro's per schaap¹⁵ opleverde, moet een schapenhouder voor de wol van zwarte, bonte en heideschapen ± €0,20 per kg wol betalen. Voor witte wol krijgt de schapenhouder nog wel ongeveer €0,05/kg betaald. Individuele schapenhouders zoeken wel naar oplossingen om de wol te verwaarden en te vermarkten.

---

⁹ [PV-Handboek schapen](#)

¹⁰ [Mecone homepage](#)

¹¹ <https://edepot.wur.nl/673500>

¹² <https://edepot.wur.nl/377891>

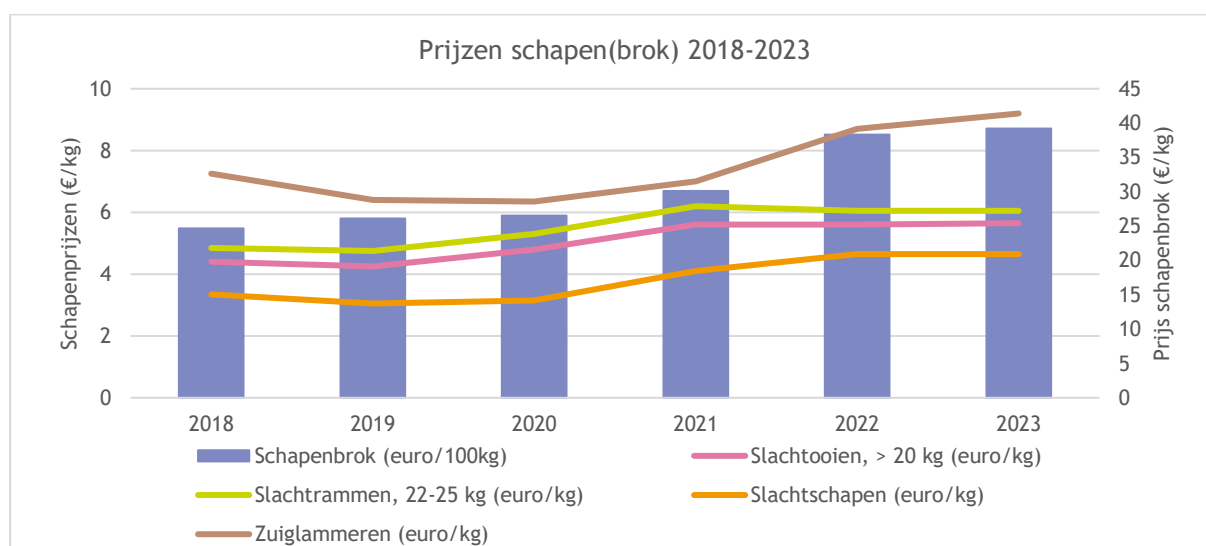
¹³ [PV-Handboek schapen](#)

¹⁴ [Woliname - Wol Federatie](#)

¹⁵ KWIN hanteert een norm van 3 kg wol/schaap á €0,60/kg. Dit is €1,80/schaap/jaar wol opbrengsten.

4. Financieel-economische positie bedrijven

De financieel-economische positie van bedrijven met schapen wordt bepaald door de verhouding tussen opbrengsten en kosten. Op alle bedrijven is de verkoop van dieren voor de slacht (en eventueel fokdieren) een opbrengstenpost, naast vergoedingen voor maatschappelijke diensten (o.a. begrazing natuurterreinen). Een aantal bedrijven halen nog opbrengsten uit de verkoop van melk. De opbrengst uit de verkoop van wol is beperkt. Belangrijke kostenposten zijn de aankoop van voer, kosten van huisvesting en van gezondheidszorg, zie ook Figuur 13.

Figuur 11 Prijzen van schapen en schapenvoer in de periode 2018 t/m 2023. Bron: Agrimatie

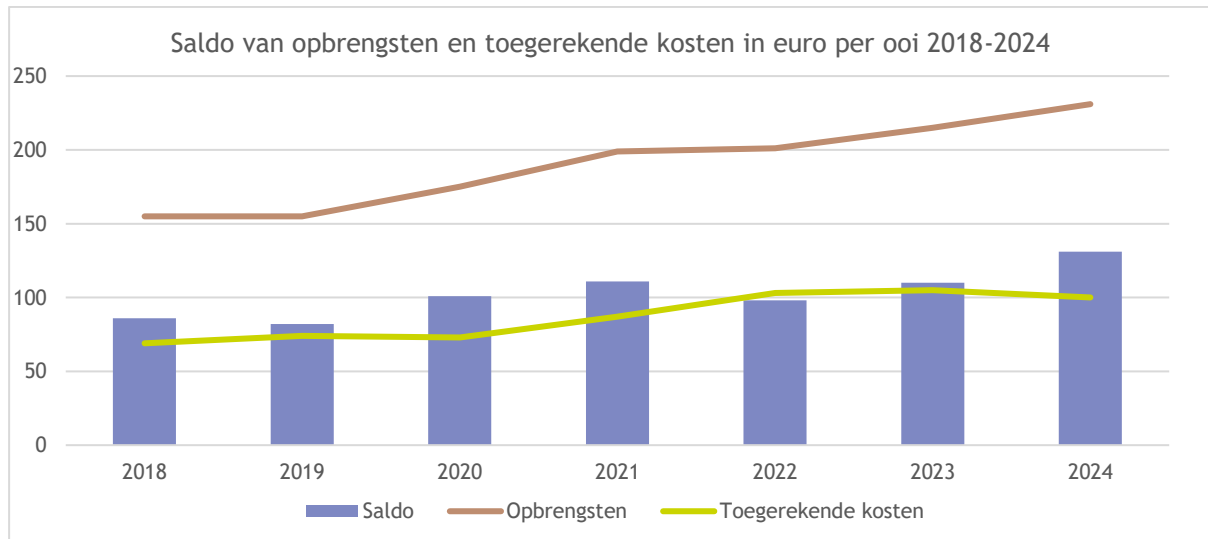
Uit Figuur 11 blijkt dat het verloop van de jaarlijkse opbrengstprijzen van slachtdieren in de weergegeven periode tot en met 2020 vrij stabiel was, gevolgd door een stijging in 2021 en 2022, waarna de opbrengstprijzen (met uitzondering van de prijzen van zuiglammeren) weer een stabiel verloop kenden in 2023. Uit de cijfers van 2024, die nog niet voor het volledige kalenderjaar beschikbaar zijn, blijkt opnieuw een stijging van de schapenprijzen. Ook namen de voerprijzen (schapenbrok) de laatste jaren relatief sterk toe. In 2023 was de gemiddelde prijs van schapenbrok 48% hoger dan in 2020; deze toegenomen veevoederprijzen hangen samen met de abrupte marktverstoring als gevolg van de oorlog in Oekraïne.¹⁶ Wel is de prijs van schapenbrok in 2024 gedaald. Daar waar lammeren voor het overgrote deel op de weide worden afgemest is de invloed van de krachtvoerprijs op de kostprijs beperkt.

Figuur 12 geeft voor de jaren 2018 - 2024 de ontwikkeling van de opbrengsten (met name vleesopbrengsten) en de toegerekende kosten (voer, diergezondheid en overig) weer op basis van de gegevens uit Agrimatie. De toename in opbrengsten in 2020 en 2021 is het gevolg van een gestegen prijs voor schapenvlees. Deze gestegen vleesprijzen worden onder andere in verband gebracht met de Brexit; het Verenigd Koninkrijk is na Australië en Nieuw-Zeeland een belangrijke exporteur van schapen wereldwijd, maar de uitvoer ervan verloopt sinds de Brexit lastiger.¹⁷ Wel zijn in 2023 (en 2024) de opbrengsten opnieuw gestegen als gevolg van toegenomen opbrengstprijzen voor zowel slachtschapen als slachtlammeren, dit kan samenhangen met het gedaalde aanbod schapen in Nederland. Anderzijds zijn ook de toegerekende kosten tussen 2018 en 2023 fors toegenomen. Dit is met name het gevolg van stijgende voerkosten die meer dan de helft van de toegerekende kosten

¹⁶ Oorlog in Oekraïne maakt veevoer duurder en uiteindelijk ook de prijs van vlees in de supermarkt - Rabobank

¹⁷ Brexit en corona houden prijzen lam gunstig - Nieuwe Oogst

uitmaken. Ook de kosten voor diergezondheid en overige toegerekende kosten zijn de laatste jaren gestegen. Tussen 2018 en 2024 realiseerde een gemiddeld schapenbedrijf volgens Agrimatie een saldo per jaar variërend tussen €86 per ooi en €131 per ooi.¹⁸ Als zowel het beste als slechtste jaar weggelaten wordt tussen 2018 en 2024, bedraagt het gemiddeld saldo €101 per ooi per jaar in deze periode.¹⁹ In dit saldo zijn de kosten voor grond, geïnvesteerd kapitaal en eigen arbeid nog niet meegenomen; deze kosten dienen met dit saldo vergoed te worden.

Figuur 12 Saldo van opbrengsten en toegerekende kosten (voer, diergezondheid en overige kosten) in euro per ooi voor de periode 2018-2024. Bron: Agrimatie

KWIN Veehouderij 2024-2025 geeft voor Flevolandse schapehouders die tweemaal in drie jaar aflammeren een saldo per ooi van €130,60 en een nettoresultaat (na aftrek van de kosten van arbeid en kapitaal) van €-4,40 per ooi, tegen een saldo van €73,50 en een nettoresultaat van €-61,50 per ooi voor Texelaars die jaarlijks aflammeren. Opgemerkt wordt dat Flevolandse schapehouders niet representatief voor de schapensector zijn.

Het bedrijfseconomische resultaat berekenen we door zowel de vergoeding per uur te bepalen als het netto bedrijfseconomische resultaat. Wat betreft arbeid wordt uitgegaan van een arbeidsbehoefte per ooi van 4 uur per jaar²⁰, en van een saldo per ooi per jaar gelijk aan de bovengenoemde €101 voor de jaren 2018 - 2024. Voor de huisvestingskosten wordt uitgegaan van een schapenstal waarvan de investeringskosten €350 per ooi bedragen en de jaarlijkse kosten 10%, oftewel €35 per ooi per jaar.²¹ Het bovengenoemde saldo van €101 komt na aftrek van de huisvestingskosten (nog los van grondkosten) overeen met een uurloon van €16,50. Terwijl het berekende bruto uurloon van een ondernemer in functieklasse G5 per jaar gelijk is aan €33,16.²² Het netto bedrijfseconomisch resultaat per ooi per jaar is gelijk aan -€66,64, zijnde het saldo minus de arbeidskosten minus de huisvestingskosten ($101 - (4 \times 33,16 + 35)$). Dit komt overeen met een vergoeding voor de inzet van de productiefactoren arbeid en kapitaal gelijk aan 60%. Voor de 438.000 schapen die op de 2.000 bedrijven met schapen als hoofdactiviteit komt dit berekende

¹⁸ Voor de schapenbedrijven gaan de cijfers in Agrimatie niet verder dan het saldo. Inkomens voor de schapehouderij worden niet gepresenteerd in Agrimatie.

¹⁹ Dit wordt het 'olympisch' gemiddelde genoemd. Een vaak gebruikt kengetal in meerjarige inkomensanalyses.

²⁰ KWIN 2024-2025, pagina 207

²¹ Afgeleid van KWIN 2024-2025, pagina 207

²² Afgeleid van KWIN 2024-2025, pagina 56.

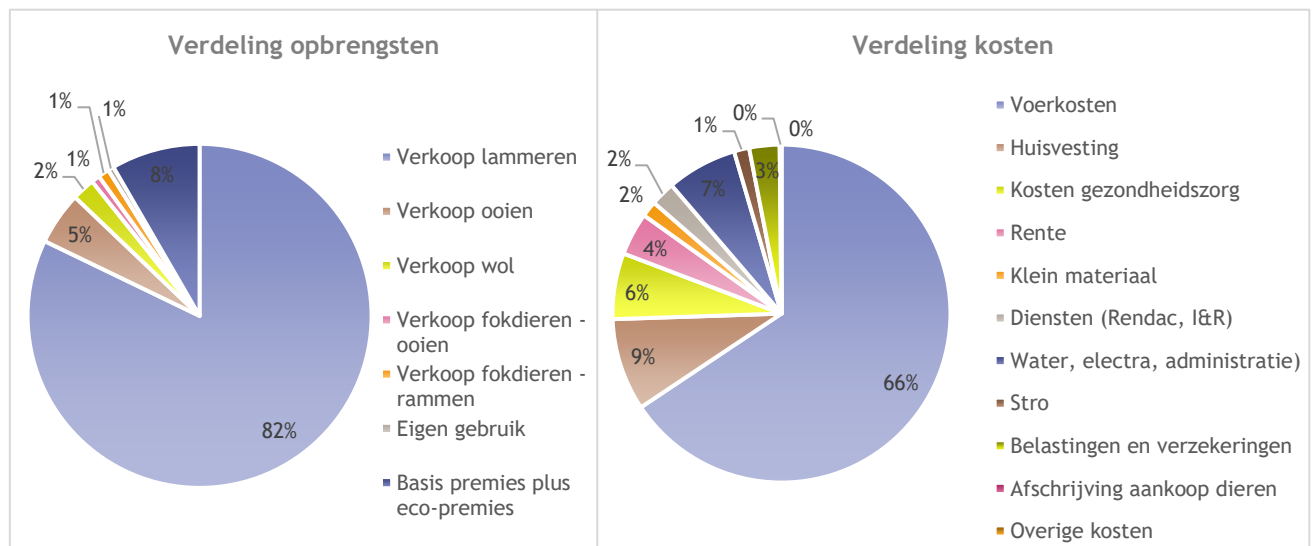
bedrijfseconomisch verlies op jaarbasis overeen met in totaal €29,2 miljoen, oftewel €14.594 per bedrijf met schapen als hoofdactiviteit. Daarmee is het gemiddeld rendement van de schapenhouderij zonder additionele nevenopbrengsten negatief.

Spreiding

Wageningen Social & Economic Research heeft op verzoek op basis van Agrimatie-cijfers de spreiding in het saldo per ooi per jaar berekend tussen de 25% bedrijven met het hoogste gemiddelde saldo per jaar over 2022 en 2023 alsook het gemiddelde saldo per jaar over alle boekhoudbedrijven in deze twee jaren. Het gemiddelde saldo per ooi was in deze twee jaren over alle bedrijven gelijk aan €117²³. Voor de 25% bedrijven met het hoogste saldo was dit over deze twee jaren met €176 per ooi 50% hoger. Projecteren we deze spreiding op de reeds eerder berekende vergoeding voor de inzet van arbeid en kapitaal van 60%, dan zouden we voor de beste 25% schapenbedrijven uitkomen op een vergoeding van 90%. Een vergoeding van 90% is nog steeds onder het break even niveau van 100%. Dat impliceert dat het merendeel van de 25% beste bedrijven geen volledige vergoeding krijgt voor de inzet van arbeid en kapitaal, en dus verlies lijdt. Indien bedrijven in de niet door quota gereguleerde schapensector een meer dan volledige vergoeding voor hun productiefactoren zouden krijgen, zou een substantieel deel hiervan ook gaan uitbreiden. Echter, zelfs het merendeel van de bedrijven met de 25% beste resultaten realiseert negatieve economische resultaten. De krimpende schapensector kent geen productierechten en ook geen opkoopregelingen. Ze krimpt door de slechte rendabiliteit, niet door opkoopregelingen.

Cijfers schapenbedrijven in België en in Duitsland

Naast Nederlandse cijfers over bedrijfseconomische prestaties van schapenbedrijven, zijn ook cijfers uit onze buurlanden bestudeerd om een zo breed mogelijk beeld te krijgen van de financieel-economische positie van schapenbedrijven.

Figuur 13 Verdeling van opbrengsten en kosten voor een bedrijf met lammerenproductie. Bron: Demo-project 'Schapenhouder zoekt rendabiliteit'.

Uit het Vlaamse demonstratieproject 'Schapenhouder zoekt rendabiliteit'²⁴ komt voor een Vlaams bedrijf met 100 dieren met lammerenproductie een verdeling in opbrengsten en kosten naar voren

²³ De berekening is uitgevoerd met weglating van extremen, te weten zowel het bedrijf met de slechtste resultaten alsook het bedrijf met de beste resultaten.

²⁴ [Demo-project 'Schapenhouder zoekt rendabiliteit' - vzw Vlaamse Schapenhouderij](#)

zoals weergegeven in Figuur 13. Deze posten zullen voor andere bedrijven afwijken, maar de figuur illustreert wel duidelijk welke posten meer of minder van invloed zijn op de rendabiliteit van schapenbedrijven. Deze verdeling van opbrengsten en kosten zijn naar verwachting ongeveer vergelijkbaar voor Nederlandse schapenbedrijven met lammerenproductie.

De resultaten van een onderzoek naar de rendabiliteit van eenenvijftig Duitse schapenbedrijven met een volledige boekhouding over het boekjaar 2021/2022 zijn in tabel 2 weergegeven.

Tabel 2 Bedrijfseconomische resultaten van schapenbedrijven. Bron: Sächsisches Landesamt für Umwelt,

Kengetal		Alle bedrijven	Bovenste 25%	Onderste 25%
Aantal bedrijven	n	51	13	13
Omzet schapenhouderij	€/ooi	130	159	93
Openbare betalingen	€/ooi	243	282	241
Aandeel overheidsbetalingen in bedrijfsresultaat	%	58	56	65
Vergoeding productiefactoren	%	89	138	26

*Landwirtschaft und Geologie (2023).*²⁵

Kenmerkende verschillen en tegelijkertijd essentiële succesfactoren van deze Duitse schapenbedrijven zijn het areaal grond, de bedrijfsuitrusting, het schapenbestand en de arbeidsbezetting.

De winstgevendheid van de Duitse schapenhouderij werd volgens het Sächsisches Landesamt für Umwelt, Landwirtschaft und Geologie grotendeels bepaald door overheidssubsidies.

Ten opzichte van het gemiddelde van alle bedrijven realiseerden de 25% bedrijven met het beste economische resultaat ongeveer 9 euro meer omzet per lam. De duidelijk onder het gemiddelde liggende winstgevendheid van de 25% bedrijven met het slechtste resultaat toont de bestaansbedreigende situatie van deze bedrijven. De vergoeding van de productiefactoren grond, kapitaal en arbeid van deze economisch zwakste ondernemingen bedraagt in de verslagperiode slechts 26%.

Maar ook voor wat betreft het gemiddelde over alle bedrijven is er met 89% nog steeds sprake van een onvolledige vergoeding voor de inzet van de eigen productiefactoren arbeid en kapitaal. Ook in Duitsland is er sprake van een gemiddeld matige rendabiliteit van de schapenhouderij.

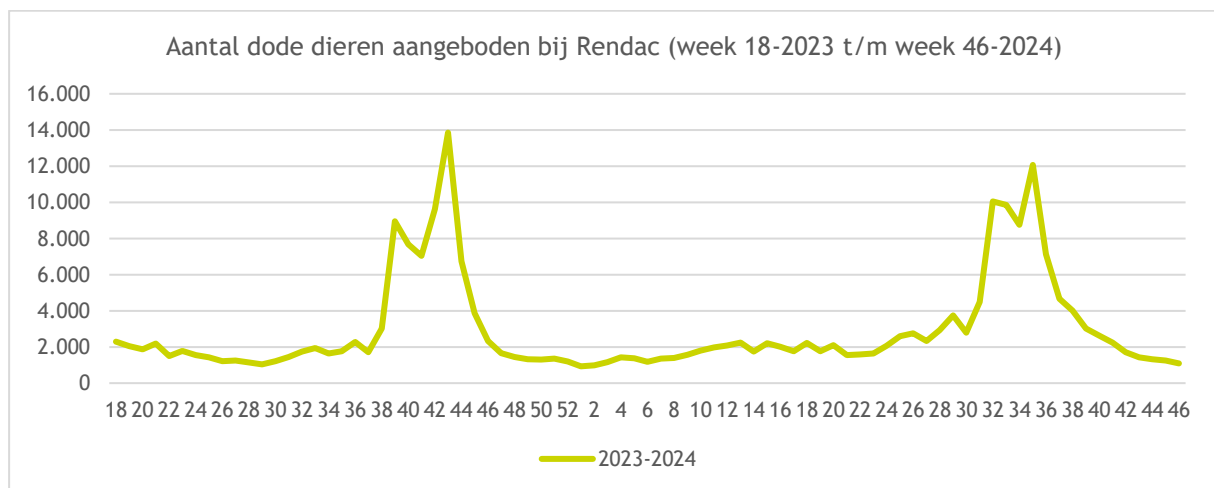
²⁵ Sächsisches Landesamt für Umwelt, Landwirtschaft und Geologie (2023) Buchführungsergebnisse spezialisierter Schafbetriebe in ausgewählten Bundesländern Wirtschaftsjahr 2021/2022.

5. Gevolgen voor de schapenhouderij van de uitdagingen in de sector

Uit databronnen en interviews met schapenhouders komen naast de uitbraak van het blauwtongvirus en de komst van de wolf verschillende uitdagingen in de schapensector naar voren, zoals de beschikbaarheid van grond. De gevolgen van deze uitdagingen worden in dit hoofdstuk benoemd en voor zover mogelijk gekwantificeerd.

5.1 Blauwtongvirus

In Figuur 14 is het aantal afgemelde dieren als gevolg van sterfte per week weergegeven, deze cijfers zijn gebaseerd op het aantal dode dieren dat bij Rendac is aangeboden. De pieken in deze figuur komen overeen met de maanden dat het blauwtongvirus in Nederland circuleerde, alhoewel meerdere factoren tot een verhoogde sterfte in 2023 en 2024 hebben geleid, waaronder de rodelembaagwormziekte.²⁶

Figuur 14 Aantal dode dieren per week bij Rendac aangeboden. Periode: week 18-2023 t/m week 46-2024. Bron: Darling.

Uit Figuur 14 is de oversterfte afgeleid op basis van het gekozen uitgangspunt dat meer dan 2.000 meldingen per week als oversterfte kan worden gekarakteriseerd. Op basis van de in de figuur weergegeven data is de oversterfte in 2023 dan gelijk aan 45.689 dieren en in 2024 (peildatum 15-11-2024) gelijk aan 51.842 dieren. Deze aantallen liggen in lijn met de resultaten van NSFO die een onderzoek uitvoerde onder (stamboek)schapenhouders die bij NSFO zijn aangesloten en dit gebruikte voor een extrapolatie naar de totale oversterfte in de Nederlandse schapensector. Een onderzoek van de GD komt voor 2023 uit op een oversterfte van 55.157 dieren, waarvan 20.547 lammeren en 34.610 volwassen dieren²⁷ en voor 2024 op een oversterfte van 65.025 dieren, waarvan 28.045 lammeren en 36.981 volwassen dieren.²⁸ In de cijfers van GD is de oversterfte vastgesteld in vergelijking met gemiddelde cijfers van 2020-2022. Het verschil is dat in 2024 het virus over het hele land verspreid was, in tegenstelling tot 2023 toen het virus onder de rivieren in het zuiden niet voorkwam.

²⁶ [Royal-GD-Factsheet-impact-BTV-schapen-oktober-2024.pdf](#)

²⁷ [The impact of the bluetongue serotype 3 outbreak on sheep and goat mortality in the Netherlands in 2023 - ScienceDirect](#)

²⁸ [Royal-GD-Factsheet-impact-BTV-schapen-oktober-2024.pdf](#)

De GD becijferde tevens dat in week 40 van 2024 (oktober) in totaal 147.576 lammeren minder aanwezig waren in Nederland ten opzichte van het gemiddeld aantal aanwezige lammeren tussen 2020 en 2022. Ook werden 47.936 volwassen dieren minder geteld in 2024 (week 40). De afname van het aantal lammeren zou verklaard kunnen worden doordat enerzijds lammeren zijn doodgegaan als gevolg van een blauwtonginfectie. Anderzijds zijn ook minder lammeren geboren omdat minder ooien aanwezig waren, ooien niet drachtig werden of drachtige ooien hun lammeren verwierpen. In totaal nam het aantal aanwezige schapen (zowel lammeren als volwassen dieren) zodoende af met bijna 200.000 dieren, tot 0,83 mln. schapen in de eerste week van oktober 2024 (Figuur 15). Dit is een afname van bijna 20% van de totale Nederlandse populatie schapen. Deze cijfers komen dus beduidend lager uit dan het gemiddeld aantal dieren volgens I&R-gegevens van heel 2024 zoals blijkt uit Figuur 1. De gegevens uit Figuur 15 hebben betrekking op oktober 2024 en geven dus een beeld van de Nederlandse schapenstapel na de blauwtonguitbraak van 2024.²⁹

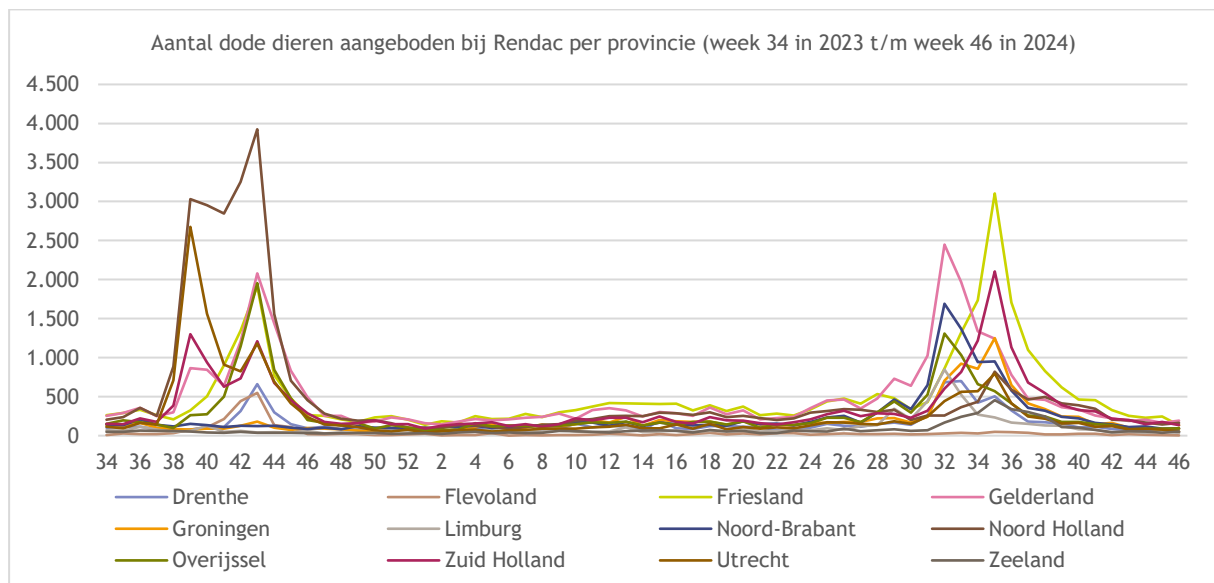
		Aantal aanwezige dieren (week 40)	Aantal gestorven dieren (week 25-40)
 Lammeren	2020 - 2022	474.000	13.302
	2024	326.424	41.347
	Verschil	-147.576	+28.045
 Volwassen dieren	2020 - 2022	552.874	10.729
	2024	504.938	47.709
	Verschil	-47.936	+36.981
	Totaal verschil	-195.512	+65.025

Figuur 15 Impact van de uitbraak met het blauwtongvirus op het aantal schapen in Nederland. Bron: GD

Tijdens de interviews met schapenhouders zijn de schapenhouders bevraagd op de gevolgen van een blauwtonguitbraak op hun bedrijven. Schapenhouders die in 2023 met het blauwtongvirus werden geconfronteerd, ondervonden op hun individueel bedrijf een grotere impact van de uitbraak dan schapenhouders die in 2024 voor het eerst te maken kregen met een blauwtonginfectie. Toch was de impact van de blauwtonguitbraak in 2024 groter omdat op meer bedrijven schapen met het blauwtongvirus werden geïnfecteerd. Dit kan worden afgeleid uit de hiervoor genoemde cijfers van oversterfte in 2023 versus 2024.

Figuur 16 geeft per provincie de mate weer waarin het blauwtongvirus is voorgekomen. In 2024 waren de provinciale verschillen minder groot dan in 2023. Verder is in 2023 in Zuid-Nederland nauwelijks sprake geweest van besmettingen met het blauwtongvirus.

²⁹ Overigens ligt het in de rede dat er op termijn een deel herbevolking zal plaatsvinden.

Figuur 16 Aantal dode dieren die per provincie zijn aangeboden bij Rendac waardoor het verloop van de uitbraak van het blauwtongvirus in Nederland is af te lezen. Bron: Darling

De hiernavolgende directe en indirecte schadeposten als gevolg van een blauwtongbesmetting zijn geïdentificeerd en waar mogelijk gekwantificeerd tijdens de interviews met schapenhouders.

5.1.1 Directe schadeposten blauwtongvirus

Tijdens de interviews met schapenhouders zijn de directe economische gevolgen van de uitbraak van het blauwtongvirus in beeld gebracht en waar mogelijk gekwantificeerd, zie hiervoor Tabel 3:

- Opbrengstderving als gevolg van dode dieren: Op alle bedrijven die een uitbraak met het blauwtongvirus doormaakte zijn dieren gestorven. Dit leidt tot een direct verlies aan inkomen omdat deze dieren niet meer verkocht kunnen worden. Voor stamboekbedrijven kan de inkomensderving relatief zwaar doorwegen. Enerzijds heeft de dood van bijvoorbeeld een fokram een grotere economische impact dan een vleesram, anderzijds is de vraag naar fokmateriaal sterk afgenomen vanwege: (1) de angst om een steriele ram aan te kopen, (2) de financiële situatie op schapenbedrijven en (3) afgenomen vertrouwen in de toekomst.
- Opbrengstderving als gevolg van wegvallen melkproductie in het geval van de bedrijven met melkschapen.
- Kosten van diergezondheidszorg, voer en strooisel: de vaccinatiekosten worden door de schapenhouders zelf betaald; zowel de kosten van het vaccin als van de dierenarts die het vaccin moest toedienen.
- Berekende kosten voor extra arbeid, waarbij uitgegaan is van een uurloon van €25/uur. Op het moment dat schapenhouders te maken krijgen met een uitbraak van het blauwtongvirus wordt extra tijd besteed aan het verzorgen van zieke dieren, naar huis brengen van dieren of nemen van preventieve maatregelen zoals bestrijden van vliegen (waaronder knutten).
- Kleinere kostenposten die het gevolg zijn van een uitbraak van blauwtong hebben betrekking op kosten voor Rendac om dode dieren op te halen, brandstof/transportkosten om zieke dieren op te halen en thuis te verzorgen, energiekosten als gevolg van het aanzetten van ventilatoren, etc.
- Daarnaast zijn een aantal schadeposten besproken, maar niet in Tabel 3 opgenomen:
  - Lagere vruchtbaarheidsresultaten van de ooien als gevolg van een blauwtongbesmetting tijdens de dekperiode of de dracht (verwerpingen, minder geboren lammeren per ooi).

- Groeivertraging waarbij het gewichtsverschil in dieren met en zonder besmetting met het blauwtongvirus kan oplopen tot meer dan 10% (Bron: NSFO, nog ongepubliceerde rapportage). Deze groeivertraging is niet opgenomen in de berekende kosten omdat het niet eenduidig te kwantificeren is; in veel gevallen zullen dieren langer op het schapenbedrijf aanwezig blijven om de benodigde kilo's slachtgewicht te halen, dit brengt extra kosten (voer, arbeid, etc.) met zich mee. Anderzijds zullen een aantal dieren aan een lager slachtgewicht zijn verkocht of een lagere prijs per kg slachtgewicht hebben opgeleverd omdat de kwaliteit lager lag dan bij de dieren zonder groeivertraging.
- Een aantal bedrijven heeft bijkomende huisvestingskosten, omdat zij extra stalruimte hebben moeten huren. Dieren die normaal gezien gedurende de zomermaanden buiten liepen, werden tijdens de uitbraak van het blauwtongvirus op stal gezet omdat dieren daar beter in de gaten gehouden kunnen worden en zieke dieren beter verzorgd. Ook zijn op stal preventieve maatregelen (ventilatoren of behandeling met een product tegen vliegen) makkelijker toe te passen.
- Gestegen kosten voor de aankoop van dekrammen omdat het aanbod hiervan beperkt was.
- Inkomensderving als gevolg van niet kunnen nakomen overeenkomsten met betrekking tot landschapsbegrazing, dit speelde niet op de geïnterviewde bedrijven en is daarom niet in de berekening meegenomen.

Tijdens de interviews is voor zover mogelijk de directe schade als gevolg van de blauwtonguitbraak gekwantificeerd. In Tabel 3 wordt hiervan een overzicht gegeven. Voor de getroffen bedrijven zijn de economische gevolgen van de uitbraak van het blauwtongvirus zeer verschillend, maar in nagenoeg alle gevallen substantieel.

Bij de zeventien schapenhouders die gedetailleerde bedrijfsgegevens hebben verstrekt, varieerde de economische schade als gevolg van de blauwtonguitbraak in totaal van €6.750 tot €192.825, waarbij de opbrengstderving varieerde tussen €6.250 en €103.200 en de extra kosten tussen €2.800 en €89.625. Hierin is zowel de schade van 2023 meegenomen als bedrijven in dat jaartal besmette dieren hadden, als de schade van 2024. De gevolgen van de blauwtonguitbraak lopen immers tussen de jaren onderling in elkaar over; hierin is geen onderscheid te maken. Behalve een groot verschil in de totale schade als gevolg van de blauwtonguitbraak, is ook de variatie in zowel opbrengst- als de kostenposten groot. Factoren die de opbrengsten in ongunstige zin hebben beïnvloed zijn een afnemende melkproductie, uitval van dieren en omzetsderving, met name als gevolg van een afbouw van het aantal gehouden schapen. De kosten namen onder meer toe door extra arbeid, voer, strooisel en vaccinaties. De impact op de huidige financieel-economische positie van de bedrijven wisselt sterk per bedrijf, zo hebben sommige bedrijven extra dieren laten slachten om zodoende over liquide middelen te kunnen beschikken. Wel hebben de hogere prijzen voor dieren die worden geslacht de extra kosten deels gecompenseerd.

Schapenhouder		Aantal ooien	Opbrengstderving (in €)				Extra kosten (in €)					Totale schade
			Uitval dieren	Minder opbrengst dieren / omzetderving*	Minder melk	Subtotaal	Arbeid	Voer en strooisel	Vaccinatie	Overige posten*	Subtotaal	
Vleesproductie	1	250-1.000	10.800			10.800	3.750	5.500	5.100	1.000	15.350	26.150
	2	100-250	12.375	1.500		13.875			2.100	700	2.800	16.675
	3	<50	1.250	5.000		6.250	8.400	1.300	400	446	10.546	16.796
	4	250-1.000	42.200			42.200	3.200		1.750	2.308	7.258	49.458
	5	100-250	29.031			29.031	15.750	4.500	4.100	3.450	27.800	56.831
	6	250-1.000	39.675			39.675	13.300		3.025	1.400	17.725	57.400
	7	100-250	21.400			21.400	9.000	11.594		11.411	32.005	53.405
	8	50-100	19.950			19.950	1.500		500	1.625	3.625	23.575
Melkproductie	9	250-1.000	-			-	6.000	3.200	860	5.400	15.460	15.460
	10	250-1.000	-			-	9.000	8.060	4.592	1.200	22.852	22.852
	11	250-1.000	-		42.000	42.000	3.000		2.760	300	6.060	48.060
	12	250-1.000	-			-	3.200		1.750	1.800	6.750	6.750
	13	100-250	-	4.396	8.750	13.146	963	1.200	1.205	204	3.571	16.717
Begrazing	14	> 1.000	20.000	22.400		42.400	11.520		11.300	1.000	23.820	66.220
	15	> 1.000	10.500			10.500	17.200	6.473	8.625	2.690	34.988	45.488
	16	> 1.000	10.500			10.500	18.000	2.070	-	3.760	23.830	34.330
	17	> 1.000	103.200			103.200	29.983	15.314	10.000	34.327	89.625	192.825

* Minderopbrengst dieren/omzetderving: als gevolg van het afbouwen van het aantal gehouden schapen

** Overige posten: medicijnen, extra brandstof, etc.

Tabel 3. Economische gevolgen van de uitbraak van het blauwtongvirus op de geïnterviewde schapenbedrijven

5.1.2 Indirecte schadeposten blauwtongvirus

Een besmetting met het blauwtongvirus leidt ook tot indirecte schade op schapenbedrijven en in de sector, deze indirecte schadeposten zijn in dit rapport niet gekwantificeerd. De werkelijke schade op lange termijn blijkt vaak ook pas in de toekomst en is nu nog niet te kwantificeren.

- Minder vleesproductie in 2025 omdat ooien niet drachtig zijn als gevolg van een lagere conditie van de ooien of onvruchtbare ram. Dit is nu nog niet bekend, maar is wel een risico dat schapenhouders benoemen.
- Als gevolg van dieren die aan blauwtong zijn doodgegaan of sterk conditie verloren hebben, heeft een schapenhouder minder mogelijkheden om in de kudde te selecteren op de beste dieren om aan te houden als moederdieren voor de toekomst (genetica). Omdat minder fokmateriaal is aangekocht van andere bedrijven en meer eigen rammen zijn ingezet voor het dekken van ooien is het risico op inteelt toegenomen. Daarnaast zal met name bij stamboekschapenhouders het opbouwen van hun fokmateriaal opnieuw jaren vergen.
- Voor individuele bedrijven is het moeilijk om het aantal ooien met eigen opfok op peil te houden als gevolg van het aantal dieren dat doodgegaan is aan blauwtong. Het kan voor deze bedrijven enkele jaren duren voordat de veestapel opnieuw dezelfde omvang heeft. Door het volgende jaar meer oilammeren aan te houden, kan een schapenbedrijf vrij snel weer op het oude niveau komen. Wel zullen daardoor de criteria om uit te selecteren verschuiven; dieren die in normale jaren naar de slacht zouden gaan, blijven nu toch op het bedrijf om mee verder te gaan.
- De verwachting van veel geïnterviewden is dat de gevolgen van blauwtong op lange termijn beperkt zullen blijven omdat het virus minder virulent zal worden en schapen meer weerstand

zullen opbouwen. Wel kunnen nieuwe varianten van het blauwtongvirus in de toekomst circuleren, en kan de uitbraak zich herhalen met een andere variant van het virus.

5.2 Komst van de wolf

Sinds 2018 zijn (opnieuw) wolven in Nederland aanwezig. Een wolf kan op verschillende manieren schade aanrichten bij schapen. In de eerste plaats in de vorm van predatie, daarnaast bestaat kans dat ooien hun lammeren verwerpen. De schade kan worden beperkt door middel van preventieve middelen namelijk afschermingsmaatregelen, veebewakingsdieren (hond) en visuele maatregelen (fladderlinten).³⁰ Van de geïnterviewde schapenhouders zijn er vier geconfronteerd met de komst van de wolf. Voor deze bedrijven zijn de directe economische gevolgen van de komst van de wolf in beeld gebracht. De overige geïnterviewde schapenbedrijven hebben nog geen wolvenaanval meegemaakt en ook nog geen kosten gemaakt voor wolfwerende maatregelen.

5.2.1 Directe schadeposten wolf

Tijdens de interviews met schapenhouders zijn de directe economische gevolgen van een aanval van een wolf in beeld gebracht en waar mogelijk gekwantificeerd, zie hiervoor Tabel 4:

- Het plaatsen van wolfwerende afrastering om nieuwe wolvenaanvallen te voorkomen is - naast dat het zwaar werk is - zeer arbeidsintensief in vergelijking met het plaatsen van gangbare afrastering voor schapen. Ook moet de wolfwerende afrastering vrij van begroeiing gehouden worden om te voorkomen dat de stroom weglekt en de afrastering de schapen onvoldoende tegen de wolf beschermd. Het inzetten van arbeidskrachten moet betaald worden, en heeft economische consequenties. Ook moeten deze arbeidskrachten gevonden worden.
- Om schapen na een aanval van de wolf te beschermen, houden schapenhouders hun dieren vaker (tijdelijk) op stal. Dit leidt tot extra kosten voor voer en strooisel.
- Een wolvenaanval leidt tot extra arbeid als gevolg van het verplaatsen van dieren weg van de plaats waar de aanval is gebeurd. Ook de bijkomende administratie die te maken heeft met het aanvragen van een vergoeding ter compensatie van schade die de wolf heeft aangericht, vraagt extra arbeid. Schapenhouders geven aan dat deze extra arbeid een dag in beslag neemt.
- Alhoewel de schade van door de wolf aangevallen dieren wel in de tabel is vermeld (Uitval dieren), is dit niet opgenomen in de berekening van de economische gevolgen voor de schapenhouderij als deze schade volledig is vergoed, alhoewel individuele schapenhouders soms aangeven dat deze vergoeding voor hun bedrijf onvoldoende is. Dit geldt met name voor de stamboekbedrijven. De ooien worden dan nog wel redelijk vergoed, maar bij de drachtige dieren worden de lammeren in hun ogen te laag vergoed en alles te veel over één kam geschoren. Terwijl stamboekbedrijven het zien als fokwaardige lammeren, die dus op een hoger prijsniveau zouden moeten zitten. De secundaire schade van een aanval van de wolf (extra arbeid en verlies van doodgeboren of verworpen lammeren) wordt niet vergoed.

Vier geïnterviewde bedrijven hebben te maken gehad met de komst van de wolf. Veel van de schade die deze bedrijven hebben geleden wordt vergoed, deze schade is desondanks nog wel in de tabel opgenomen omdat het inzicht geeft in de hoogte. Tabel 4 geeft een overzicht van de economische gevolgen voor deze bedrijven, zoals tijdens de interviews naar voren gekomen is.

---

³⁰ [Wolven - Maatregelen vanaf november 2024 - BIJ12, inclusief richtlijnen voor schadetaxatie.](#)

Bedrijf		Aantal oaien	Opbrengstderving (in €)				Extra kosten (in €)				Totale schade (€) ^v
			Uitval dieren ⁱ	Tegemoetkoming ⁱⁱ	Omzetderving	Subtotaal	Arbeid ^{iv}	Wolfwerend raster	Subsidie	Subtotaal	
Wolf	6	250-1.000	33.150	14.300	38.200 ⁱⁱⁱ	57.050	2.600	15.000	Nog aan te vragen	17.600	74.650
	7	100-250	5.000	5.000		-	12.000	3.500		15.500	15.500
	14	> 1.000	10.000	10.000		-					
	17	> 1.000	800	800		-		16.000	Aanvraag loopt nog	16.000	16.000

ⁱ De post 'Uitval dieren' is de schade als gevolg van door de wolf aangevallen dieren, gebaseerd op de waarde die de schapenhouder toekent aan de uitgevallen dieren. Deze 'Uitval dieren' wordt gecompenseerd door de 'Tegemoetkoming', tenzij het een vermindering van het aantal dieren betreft om het aantal dieren af te stemmen op de beschikbare oppervlakte waar de schapen veilig gehouden kunnen worden. Dit betreft bedrijf nr. 6).

ⁱⁱ De post 'Tegemoetkoming' is de waarde die de provincie toekent aan de uitgevallen dieren. Deze tegemoetkoming is steeds verrekend met de post 'Uitval dieren'.

ⁱⁱⁱ Omzetderving door versneld afbouwen konde tot een omvang die tot op zekere hoogte wolfwerend te houden is.

^{iv} Totaal extra kosten als gevolg van arbeid in 2023 en 2024

^v De uiteindelijke totale schade zal afnemen indien subsidies voor gemaakte kosten worden aangevraagd en goedgekeurd.

Tabel 4 Economische gevolgen (na aftrek ontvangen vergoeding BIJ12 voor verloren dieren, zonder nog te verkrijgen subsidies voor onder andere wolfwerend raster)) van de komst van de wolf op de geïnterviewde schapenbedrijven totaal 2023 en 2024.

De in tabel 4 weergegeven totale schade is gecorrigeerd voor tegemoetkomingen voor uitval van dieren. Daarnaast zijn er mogelijkheden om subsidies te krijgen voor wolfwerende rasters. De geïnterviewde bedrijven hebben deze echter nog niet aangevraagd. Indien deze subsidie wel wordt aangevraagd, en ook wordt uitgekeerd, neemt de totale schade af. Schade aan bedrijfsmatig gehouden landbouwhuisdieren en hobbymatig gehouden schapen die veroorzaakt is door een wolf, kan in aanmerking komen voor een taxatie en een tegemoetkoming.³¹ Daarnaast kunnen provinciale subsidies tot €30.000 worden verstrekt voor verschillende preventieve maatregelen.³²

5.2.2 Indirecte schadeposten wolf

De komst van de wolf leidt ook tot indirecte schade op schapenbedrijven. Deze indirecte schadeposten zijn in dit rapport niet gekwantificeerd. De werkelijke schade op lange termijn blijkt vaak ook pas in de toekomst en kan nu nog niet worden gekwantificeerd.

- Wolvenaantallen veroorzaken een significant lager geboortegewicht bij de geboren lammeren (Bron: NSFO, nog ongepubliceerde rapportage). Lammeren met een lager geboortegewicht hebben een significant lagere groei, waardoor de kosten voor onder andere voer en ontworming toenemen. Ook lijkt een wolvenaantal tot een hoger aantal doodgeboren lammeren te leiden (Bron: NSFO, nog ongepubliceerde rapportage). Deze indirecte kosten zijn niet opgenomen in de berekende kosten omdat deze niet eenduidig te kwantificeren zijn.
- In de praktijk is arbeid een dermate beperkende factor op schapenbedrijven dat percelen niet wolf werend worden afgerasterd. Het gevolg is dat op sommige bedrijven schapen niet beschermd zijn tegen een wolvenaantal. Op andere schapenbedrijven kan een geringere oppervlakte waar schapen veilig kunnen weiden, leiden tot een kleinere bedrijfsomvang omdat het aantal aangehouden schapen wordt afgestemd op de beschikbare oppervlakte waar de schapen veilig gehouden kunnen worden. Dit betekent voor individuele schapenhouders dus een krimp in bedrijfsvoering met navenante gevolgen voor het inkomen. Van de vier geïnterviewde schapenbedrijven die te maken hebben gehad met een wolvenaantal, is een schapenhouder

³¹ <https://www.bij12.nl/onderwerp/wolf/wolvenschade-melden/>

³² <https://www.bij12.nl/onderwerp/faunaschade/schade-voorkomen/wolven/>

minder schapen gaan houden omdat deze de dieren niet meer kon of wilde laten grazen in een gebied waar de wolf zich permanent gevestigd heeft. Een tweede schapenhouder heeft aangegeven dit nog te willen gaan doen. Beide schapenbedrijven hebben een andere inkomstenbron op hun bedrijven naast schapen. Bedrijven die schapen als neventak houden lijken vaker te kiezen voor een afbouw van het aantal schapen op hun bedrijf omdat zij qua inkomen minder afhankelijk zijn van het houden van schapen.

- Om schapen te beschermen tegen wolven worden schapen vaker en/of langer op hetzelfde perceel gehouden die met wolfwerende afrastering is afgezet. Schapen worden op die manier minder vaak omgeweid dan in het verleden; percelen van bijvoorbeeld agrariërs waar schapen jaarlijks eenmaal werden ingezet, vallen regelmatig volledig weg en daarmee ook het voordeel om de levenscyclus van wormen te doorbreken door schapen op een 'schone' weide te zetten. Dit vergroot het probleem van wormbesmettingen. Met wormen besmette dieren zijn kwetsbaarder voor andere dierziektes als gevolg van een verminderde weerstand. Zo leken deze dieren tijdens de uitbraak van het blauwtongvirus vaker dood te gaan of meer conditie te verliezen.
- Een wolvenaantal bij een stamboekschapenhouder kan grote gevolgen hebben voor het fokdoel waarop jarenlang gewerkt is en de bloedlijnen die op het bedrijf aanwezig zijn.
- Wolfwerende afrastering verandert de structuur van de schapensector, zeker als het aantal wolven blijft toenemen. Schapen worden dan meer op stal houden en op de weiden (aan huis) die afgerasterd zijn. Het is dan de vraag of schapen op dezelfde manier hun natuurlijk gedrag kunnen uitoefenen als tot nu toe het geval geweest is in de schapenhouderij.
- In gebieden waar wolven veel aanwezig zijn, worden schapen beperkter ingezet als landschapsbeheerders. Met name schapen die beschermd kunnen worden, spelen nog een rol in landschapsbeheer. Geïnterviewde schapenhouders geven aan dat soms grote grazers (runderen) in de plaats van schapen komen. Aantallen hieromtrent zijn met de huidige informatie niet te kwantificeren. Dit zijn hele andere begrazers; plantjes/bomen die schapen wel kort houden zodat er heide blijft groeien, laten runderen bijvoorbeeld links liggen.
- Wolfwerende afrastering heeft ook impact op andere aspecten van biodiversiteit, met name migratieroutes. Schapenhouders geven aan regelmatig wild in hun wolfwerende afrastering aan te treffen dat hierin is vastgelopen, aantallen hieromtrent zijn met de huidige informatie niet te kwantificeren. In een Duitse studie wordt wel geconcludeerd dat op percelen die omheind zijn met wolfwerende afrastering nog steeds in het wild levende zoogdieren voorkomen.³³

5.3 Landschapsbeheer

Schapenhouderij levert niet alleen wol, vlees en melk. Het draagt ook bij aan het beheer van het landschap, zowel op landbouwgrond, langs sloten en op natuurterreinen en dijken. Zo draagt begrazing door schapen op dijken bij aan gesloten, goed en diep doorwortelde graslandvegetatie waardoor de erosiebestendigheid van een dijk verbetert.³⁴ De inzet van schaapskuddes voor groenbeheer kan ook bijdragen aan een betere omgevingskwaliteit. Veel overheden en terreinbeherende organisaties maken er gebruik van. Vooral op percelen waar het minder praktisch is om met een trekker te maaien (taluds, terreinen met veel verspreid staande bomen en ook drassige bodems). Daarbij kunnen meerdere vormen van begrazing worden onderscheiden, onder meer stand beweiding, gestuurde begrazing, zomerbegrazing, winterbegrazing en permanente begrazing. Daarnaast kunnen ecologische, cultuurhistorische en kwalitatieve (bijvoorbeeld voor de zode op dijken) overwegingen een rol spelen. Zo kan begrazing door schapen leiden tot een betere koolstofbalans omdat (najaars)gras wordt weggegeten in plaats van te worden gemaaid en te blijven

³³ https://www.researchgate.net/publication/374156782_WILDLIFE_PERMEABILITY_OF_WOLF-DETERRENT_PERMANENT_ELECTRIC_FENCES

³⁴ <https://www.stowa.nl/sites/default/files/assets/DELTAFACTS/Deltafacts%20NL%20PDF%20nieuw%20format/Bloemrijke%20sterke%20dijken%2020190415.pdf>

liggen met emissies tot gevolg. Ook is er geen emissie van fossiele CO₂ door machines.³⁵ Voor de afweging om schapen al of niet te laten grazen op terreinen van derden en in natuurgebieden gaat het - naast de beheersvergoeding zelf - om de kosten en opbrengsten. De kosten voor gezondheidzorg, huisvesting en strooisel kunnen met €10 - 20 per ooi afnemen, terwijl de kosten voor transport en afsluitingen met €10 - 20 kunnen toenemen. Daarnaast kunnen - afhankelijk van de eisen aan de begrazing - de voerkosten per ooi met 10 tot 60 % verminderen. Deze besparing moet echter met tot wel 50% gecorrigeerd worden voor het bijsturen van het conditieverlies van de ooiën.³⁶ Indien een schapenhouder met 400 ooiën³⁷ een jaarinkomen van €40.000 aanvaardbaar acht, betekent dit dat bij een negatief saldo van opbrengsten minus kosten van -€20 per ooi de beheersvergoeding per ooi gelijk moet zijn aan €120. Bij 13 ooiën per hectare komt dat overeen met €1.560 per hectare per jaar, een en ander wel sterk afhankelijk van het aantal schapen per hectare (laag op heide en hoog op vruchtbare gronden).

Grondgebruik

Het totale landbouwareaal in Nederland neemt geleidelijk af. De verdeling over eigendom en pacht is echter vrij stabiel. Wel zijn er flinke verschuivingen in soorten pacht, zie Tabel 5. Zo neemt het areaal van de geliberaliseerde pacht korter dan zes jaar sterk toe, vooral ten koste van het areaal reguliere pacht. Ook het areaal in erfpacht neemt geleidelijk toe. Inmiddels is het pachtareaal zonder prijsregulering groter dan het areaal met prijsregulering.³⁸ De vrij lage gemiddelde prijs van kortlopende liberale pacht heeft te maken met uiteenlopende pachtovereenkomsten die onder deze pachtvorm worden afgesloten (diversiteit aan verpachters en voorwaarden). Prijsdrukkende voorbeelden zijn de verpachtingen door terreinbeherende organisaties zoals Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de provinciale landschappen, met beperkende voorwaarden aan het grondgebruik voor natuurdoelen. In de ruimtelijke ordening wordt voor wat betreft grond onderscheid gemaakt tussen de bestemming 'landbouw' en 'natuur'. Voor natuurgronden is 'SNL-subsidie' beschikbaar. Een deel van die gronden die geschikt zijn voor agrarisch medegebruik wordt door boeren zelf in particulier natuurbeheer gebruikt (eigendom boer). Een groter deel wordt door TBO's verpacht aan boeren. Op SNL-grond vindt ook een groot deel van de begrazing door bedrijven voor landschapsbeheer plaats. Niet alleen, ook in en rond stedelijk gebied, rond infrastructuur en bij waterschappen. Bij verpachting door TBO's is de laatste decennia veel reguliere pacht omgezet in geliberaliseerde pacht. Staatsbosbeheer verpacht 40.000 ha natuurgrond aan zo'n 3.000 boeren voor agrarisch medegebruik. Dit gaat alleen over geliberaliseerde pacht.³⁹

Afhankelijk van het contract dat schapenhouders hebben afgesloten met TBO's of overheden kunnen percelen die door schapen begraasd worden onder verschillende categorieën uit Tabel 5. vallen (zoals eenmalige pacht, natuurplecht of overige). Omdat percelen die begraasd worden ook betrekking hebben op niet-agrarische gronden, worden deze niet steeds opgenomen in de Gecombineerde opgave en zijn percelen niet altijd in beeld in publieke bronnen zoals CBS en Agrimatie.

³⁵ <https://leefmilieu.brussels/pro/milieubeheer/gebouwen-en-sites-beheren/ecobegrazing-implementeren>

³⁶ Departement Landbouw en Visserij (2012) Terreinbegrazing met schapen: Technische brochure 68.

³⁷ Dit aantal van 400 ooiën is gebaseerd op Vlaamse cijfers waarbij één persoon nodig wordt geacht om een kudde van 300 of 400 ooiën te managen als deze kudde graast op terreinen van derden en in natuurgebieden.

Zie https://www.dgz.be/media/iznfc4yh/handleiding_beheersvergoeding_landschapsbeheer_schapen.pdf

³⁸ <https://research.wur.nl/en/publications/pachtareaal-met-prijsregulering-verder-onder-druk>

³⁹ <https://www.staatsbosbeheer.nl/wat-we-doen/natuurbeheer/pachten-bij-staatsbosbeheer>

Aandeel landbouwareaal (%)	2012	2017	2022
Reguliere pacht, langlopend	25	22	19
Reguliere pacht, kortlopend	4	5	4
Geliberaliseerde pacht, langer dan 6 jaar	3	3	4
Geliberaliseerde pacht, 6 jaar en korter	15	20	20
Erfpacht	7	8	11
Eenmalige pacht	4	3	4
Teeltpacht	5	5	6
Natuurpacht	9	4	3
Overige	28	30	30
Pachtprijzen (in euro's)	2012	2017	2022
Reguliere pacht, langlopend	586	764	663
Reguliere pacht, kortlopend	500	779	737
Geliberaliseerde pacht, langer dan 6 jaar	551	835	610
Geliberaliseerde pacht, 6 jaar en korter	500	679	718
Erfpacht	595	777	830
Eenmalige pacht	657	863	931
Teeltpacht	1.642	2.228	2.405
Natuurpacht	66	178	154
Overige	653	886	957

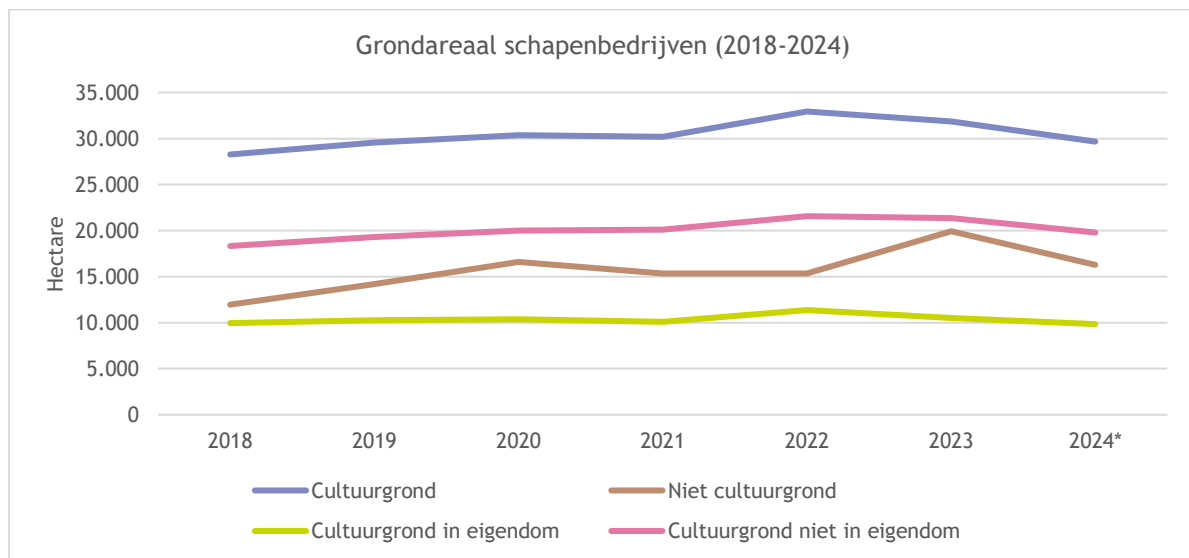
Tabel 5. Verpachte landbouwarealen en pachtprijzen in Nederland. Bron: Agrimatie

Veel respondenten hebben aangegeven dat de afnemende beschikbaarheid van landbouwgrond, kortlopende contracten die worden uitgegeven door terreinbeherende organisaties en overheden, en daarnaast toenemende concurrentie van andere grondgebruikers, zoals melkveehouders, een toenemend probleem vormen waardoor de schapenhouderij gaandeweg wordt verdreven van de beschikbare graasgronden, behalve op zeedijken en natuurterreinen, alhoewel ook daar concurrentie plaatsvindt door andere diersoorten. Door het wegvallen van de derogatie concurreren melkveehouders vaker met schapenhouders om de steeds schaarser wordende gronden. Met mestafzetkosten tot €30 per kuub mest kunnen melkveehouders tot €1.200 per hectare betalen voor voorheen incurante gronden die door schapenhouders werden begraasd. Naast deze concurrentie heeft een deel van de melkveehouders zelf ook schapen. Deze schapen verdwijnen door de mestregels van steeds meer bedrijven doordat veel melkveehouders kiezen voor extra koeien binnen de plaatsingsruimte dan wel de mestafzet beperken door te stoppen met het houden van schapen. In de meeste contracten is overigens opgenomen hoeveel mest door beweiding en/of bemesting mag worden toegepast.

Schapenhouders geven aan dat de voorwaarden voor begrazing uitgebreider worden waardoor de kosten stijgen en de gebruiksmogelijkheden afnemen. Gronden die vroeger vanzelfsprekend door schapen werden begraasd ondervinden door het zogenaamde Didamarrest⁴⁰ en de openbare aanbestedingen ook in toenemende mate concurrentie van bedrijven met runderen. Daarbij vraagt

⁴⁰ Didam arrest: Op 26 november 2021 heeft de Hoge Raad het 'Didam'-arrest gewezen. In dit arrest is bevestigd dat overheden bij onder andere grondtransacties transparant moeten contracteren en potentiële gegadigden de kans moeten bieden om ook in aanmerking te komen om de voorgenomen overeenkomst te sluiten.

de toenemende concurrentie om deze beheerscontracten bij het inschrijven op openbare aanbestedingen van schapenhouders specifieke (nieuwe) vaardigheden zoals het goed verwoorden van hun beheersactiviteiten, dit wordt door een aantal schapenhouders als belemmering ervaren. De ontwikkeling van het grondareaal op de schapenbedrijven (bedrijven met als hoofdactiviteit het houden van schapen volgens de Kamer van Koophandel) is weergegeven in Figuur 17. Zowel de aantallen hectares cultuurgrond als de hectares niet-cultuurgrond namen tot 2022 licht toe. In de periode daarna neemt dit af. In 2024 betekent dit dat een schapenbedrijf gemiddeld 14,85 ha cultuurgrond en 8,16 ha niet-cultuur grond onder zijn bedrijf heeft. Cultuurgrond is grond die, blijvend dan wel tijdelijk, deel uitmaakt van het bedrijf en in hoofdzaak bestemd is voor het voortbrengen van landbouwproducten.

Figuur 17 Het grondareaal voor de schapenbedrijven (bedrijven met als hoofdactiviteit het houden van schapen) in de periode 2018 t/m 2024. Bron: CBS Maatwerk Connecting Agri&Food

5.4 Gevolgen voor de schapenhouderij van overige (beleids)dossiers

Tijdens de interviews worden diverse factoren benoemd die impact hebben op de economische draagkracht van schapenbedrijven. De financiële gevolgen van deze verschillende beleidsdossiers zijn niet eenduidig te kwantificeren en hangen sterk af van de individuele omstandigheden. Wel blijkt uit de interviews dat nagenoeg elk schapenbedrijf onzekerheden voor de toekomst ervaart. Desondanks worden ook kansen gezien. De volgende zaken zijn benoemd:

- De concurrentie op de mestmarkt speelt sterk op bedrijven die gebruik maken van cultuurgronden en minder op bedrijven waarvan schapen in natuurgebieden grazen. Ook blijkt uit de interviews dat de concurrentie op de mestmarkt relatief sterk doorwerkt op bedrijven die schapen als neventak houden. Deze bedrijven kunnen het wegvallen van grond moeilijk opvangen binnen het bestaande bedrijf, wat op bedrijven met een hoofdactiviteit schapen vaker wel lukt.
- Het afschaffen van de graasdierpremie binnen het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid per 1-1-2023 heeft op schapenbedrijven met focus op begrazing impact gehad. Deze bedrijven houden vaak een relatief groot aantal schapen op gronden die niet-subsidiabel zijn als landbouwgrond, maar als hier schapen op graasden kwamen deze wel in aanmerking voor een graasdierpremie. Binnen het huidige GLB bestaat de mogelijkheid om een ecopremie (brons, zilver of goud, waarbij goud de hoogste vergoeding inhoudt) aan te vragen. Afhankelijk van de

bedrijfsstructuur is de ecopremie al of niet haalbaar. Bedrijven met voldoende grond lukt het vaak wel in brons of zilver te komen, de biologische melkschapenbedrijven ontvangen de vergoeding voor goud. Schapenhouders geven aan dat veel van de maatregelen om ecopremies te ontvangen beter toe te passen zijn binnen de bedrijfsvoering van een melkveehouder of akkerbouwer (vanggewassen, eiwitrijke teelten, etc.). Terwijl ze wel veel voor het landschap en de biodiversiteit kunnen betekenen als schapenhouders. Schapenhouders die veel van natuurgronden in gebruik hebben, kunnen niet overal de premies op aanvragen. Bijvoorbeeld natuurterreinen die begraasd worden, kunnen niet meetellen als agrarische gronden binnen het GLB. In vergelijking met het verleden zijn de inkomsten van met name schapenhouders met focus op begrazing vanuit het GLB zodoende sterk afgenomen.

- Wol is geen opbrengst meer maar een kostenpost. Dit geldt voor nagenoeg alle Nederlandse schapenbedrijven; de kosten van het scheren van het schaap zijn hoger dan eventuele vergoedingen die voor wol worden uitbetaald. De Nederlandse wolindustrie is verdwenen. Anderzijds zien enkele schapenhouders ook weer kansen door te kijken naar wol kwaliteit of de inzet van wol binnen de bio-economie. Op kleine schaal vinden een aantal innovaties plaats, maar ook in deze innovatieve toepassingen blijven de wolopbrengsten zeer beperkt. Binnen de schapenhouderij leeft de vraag om binnen de bio-economie ook kansen en ondersteuning te zoeken voor wol (bijvoorbeeld door wol in te zetten voor een isolerende toepassing of als bodemverbeteraar), waar momenteel vooral naar plantaardige grondstoffen gekeken wordt.
- Schapenhouders geven aan dat ze voor diverse maatschappelijk thema's een rol spelen; zoals het realiseren van natuurdoelstellingen, het verbeteren van de bodem, leverancier van grondstoffen binnen de bio-economie of begrazen van percelen met zonnepanelen als onderdeel van de energietransitie.
- Op dijken is vaak geen schaduw aanwezig en mag ook geen schuilgelegenheid geplaatst worden waardoor het hitteprotocol lastig door te voeren is. Schapen die op dijken grazen zouden daarom bij hitte naar de stal vervoerd moeten worden, dit leidt tot extra arbeid en kosten op de bedrijven waar schapen op zeedijken grazen (zowel bedrijven met focus op lammerenproductie als op begrazing). Omdat warm weer vaak maar enkele dagen aanhoudt, kan het beter zijn om dieren dan bij de kudde te houden en niet te gaan verplaatsen. Verplaatsen levert immers stress op en leidt tot hogere uitval.
- Administratieve lasten als gevolg van Mestregelgeving en regelgeving in het algemeen wordt door schapenhouders gezien als oorzaak van extra arbeid en daarmee gepaard gaande kosten. In dit kader wordt verwezen naar de vergunningplicht voor het houden van meer dan 50 schapen omdat dit een aangewezen milieubelastende activiteit is.⁴¹ Ook de (stijgende) kosten van I&R worden in dit kader genoemd.
- Angst voor nieuwe virussen: Als gevolg van klimaatverandering verspreiden vectoren die dierziektes overbrengen zich steeds noordelijker. Daarnaast hebben mensen en dieren wereldwijd steeds meer contacten met elkaar, wat verspreiding van dierziektes in de hand werkt. Uiteraard kan niet voorspeld worden of en welke dierziektes nog in Nederland zullen opduiken. Maar schapenhouders van de diverse bedrijfscategorieën hebben op basis van ervaringen uit het verleden (zowel het blauwtong-, maar ook het Schmallenbergvirus) vrees dat nieuwe virussen een economische impact op de rendabiliteit van hun bedrijven heeft. Ook de Raad voor Dierenangelegenheden gaat in haar in 2023 gepubliceerde zienswijze "Laat dierenwelzijn niet ondersneeuwen" in op het risico van verspreiding van nieuwe dierziektes als gevolg van klimaatverandering.⁴²

⁴¹ [Weilanden en akkers onderdeel van milieubelastende activiteiten in het Bal | Informatiepunt Leefomgeving](#)

⁴² <https://www.rda.nl/publicaties/zienswijzen/2023/12/14/rda-zienswijze-laat-dierenwelzijn-niet-ondersneeuwen>

6. Reflectie

Diversiteit

Er zijn grote verschillen tussen schapenbedrijven qua type (schapen voor de melk, herders met kuddes, melkveebedrijven met schapen als neventak, terrein- en natuurbeheer, en combinatie met educatie en/of toerisme) en qua arbeidsbehoefte. Vanwege deze grote diversiteit in de schapensector is het niet mogelijk om een uitspraak te doen over de bedrijfsgrootte en het aantal schapen dat nodig is om een rendabel schapenbedrijf uit te baten. De rendabiliteit van de schapentak hangt af van de volledige bedrijfsvoering waar de schapen onderdeel van zijn. Dit geldt ook voor de arbeidsbehoefte. Volgens KWIN kan één volwaardige arbeidskracht 600 ooien verzorgen⁴³. Ook dit hangt echter af van de individuele omstandigheden. Zo wordt in Vlaanderen uitgegaan dat één persoon nodig is om een kudde van 300 á 400 ooien te managen als die kudde wordt ingezet om te grazen op terreinen van derden en in natuurgebieden.⁴⁴

Meer dan geld alleen

In de interviews viel het op dat niemand de kosten van arbeid rekende. Schapenhouders hebben het meer over dieren dan over geld. Voor schapenhouders gaat het zowel om het geldelijke inkomen als om het geestelijke inkomen. Daarbij is wel duidelijk dat door de komst van de wolf voor velen het werkplezier sterk afgenomen is. Schapenhouders die te maken gehad hebben met een wolvenaantal geven aan dagelijks angst te hebben om opnieuw aangevallen schapen te moeten aantreffen. Terwijl schapenhouderij als sociaal weefsel belangrijke maatschappelijke baten genereert in de vorm van educatie, toerisme, sociale contacten, fysieke werkzaamheden, kinderboerderijen, buitenactiviteiten, etc. Deze maatschappelijke baten zijn moeilijk te kwantificeren, maar kunnen wegvallen bij een veranderende structuur van de schapensector.

Schapen als landschapsbeheerders

Schapenhouders produceren niet alleen voedsel, maar zijn ook landschapsbeheerders. Dit geldt zowel voor de schapenhouders die gericht zijn op vleesproductie en hun schapen inzetten voor het onderhouden van allerlei gronden (akkerbouwers, melkveehouders, boomgaarden, etc.) als voor schapenhouders die kiezen voor begrazingsprojecten (zeedijken, natuurgebieden, stadsparken, zonneparken, etc.). De gronden waarop landschapsbeheer plaatsvindt, zijn zeer divers en steeds afwisselend in de tijd, zowel bij bedrijven die kiezen voor begrazing als schapenhouders die hun schapen bij agrariërs in de directe omgeving laten grazen (weides, groenbemesters op akkergronden en boomgaarden).

Vervolgschade

Eventuele vervolgschade betreft vaak schade die over lange termijn optreedt. Het betreft bijvoorbeeld meer rusteloze en dus moeilijker te beheren kuddes (als gevolg van een wolvenaantal). Andere vervolgschade zou betrekking kunnen hebben op een verminderd aantal geboren lammeren in 2025 als gevolg van ooien die niet drachtig zijn of vanwege een onvruchtbare ram (als gevolg van de uitbraak van het blauwtongvirus). Dergelijke vervolgschade wordt pas zichtbaar in een later jaar doordat bijvoorbeeld de lammerperiode verschuift. Deze schade is moeilijk tot niet te kwantificeren.

⁴³ KWIN 2024-2025 gaat uit van 600 ooien per volwaardig arbeidskracht en een gemiddelde arbeidsbehoefte van 4 uur per ooi per jaar. Dit komt overeen met 2.400 arbeidsuren.

⁴⁴ https://www.dgz.be/media/iznfc4yh/handleiding_beheersvergoeding_landschapsbeheer_schapen.pdf

Spanning tussen biodiversiteit en dierenwelzijn

De komst van de wolf wordt in kader van biodiversiteit verwelkomd. Anderzijds heeft wolfwerende afrastering ook invloed op andere aspecten van biodiversiteit zoals migratieroutes. Schapenhouders geven aan regelmatig wild in hun wolfwerende afrastering aan te treffen dat hierin is vastgelopen, alhoewel deze aantallen tijdens dit onderzoek niet gekwantificeerd zijn. Wel illustreert dit de spanning tussen biodiversiteit en het welzijn van schapen. Ook is het beheren van het landschap moeilijk te combineren met het tegelijkertijd beschermen van schapen tegen de wolf door het plaatsen van wolfwerende afrastering.

7. Conclusies

Op basis van de resultaten van dit onderzoek wordt het volgende geconcludeerd:

- De omvang van de schapensector is zowel in aantallen dieren als in aantallen geregistreerde bedrijven de laatste decennia en ook de laatste jaren afgenomen.
- De afname in aantallen bedrijven en dieraantallen doet zich zowel voor op de kleinere, middelgrote als op de grote bedrijven en is zowel terug te zien bij bedrijven waar schapen als hoofdactiviteit worden gehouden, bedrijven met schapen waarbij melkvee (koeien) de hoofdactiviteit van het bedrijf vormt als agrarische bedrijven met schapen waarbij schapen en melkkoeien niet de hoofdactiviteit zijn. Het aantal professionele melkschapenbedrijven en gescheperde kuddes is eerder stabiel te noemen, dit gaat echter om kleine aantallen bedrijven.
- De schapenhouderij rendeert slecht met negatieve bedrijfseconomische resultaten die voor de 2.000 bedrijven met schapenhouderij als hoofdtak overeen komen met een gemiddeld jaarlijks economisch verlies van €14.594 per bedrijf, overeenkomend met in totaal €29,2 miljoen. Zelfs de 25% bedrijven met betere economische resultaten krijgen de kosten van de inzet van de productiefactoren arbeid en kapitaal nauwelijks vergoed. Daarmee is de schapensector een sector zonder economische draagkracht.
- De gevolgen van de uitbraak van het blauwtongvirus en de komst van de wolf zijn ingrijpend, zowel in economisch als in niet-economisch opzicht. Veel schapenhouders gingen tot voor kort door, omdat ze vanwege het ontleende plezier aan het houden van schapen een lagere arbeidsvergoeding accepteren. De economische en niet-economische gevolgen samen zullen echter leiden tot een toenemend aantal stoppende schapenhouders. Bij een naar verwachting toenemend aantal wolven in Nederland zal dit vaker het gevolg van de komst van de wolf zijn dan door de gevolgen van het blauwtongvirus. De impact van de wolf is het grootst op schapenbedrijven met lammerenproductie en op schapenbedrijven met focus op begrazing.
- De afnemende beschikbaarheid van betaalbare grond zal voor bedrijven met focus op lammerenproductie en begrazing meer en meer leiden tot het stoppen van de activiteiten. Juist die functies van de schapensector die publieke belangen ten aanzien van het landschapsbeheer dienen (waaronder het erosiebestendig houden van zeedijken), komen verder in het gedrang.
- Bij een stabiele consumptie zal de importafhankelijkheid van de schapenketen toenemen, met een toenemend risico op insleep van dierziekten. Bij een verder doorgaande afname van de omvang van de schapensector komt ook de toekomstbestendigheid van de schakels toelevering, verwerking en afzet (inclusief handel, transport, verzamelen en slachten van schapen, verwerken van schapenmelk) in gevaar. De schapenketen heeft een bepaalde ondergrens nodig om haar infrastructuur in stand te kunnen houden. Het is echter moeilijk eenduidig vast te stellen wat die kritische ondergrens is.
- De voorgaande conclusies in hun samenhang acht nemend zal de Nederlandse schapensector bij ongewijzigd beleid op termijn dusdanig in omvang afnemen dat ze in steeds meer regio's van Nederland niet of nauwelijks meer aanwezig zal zijn.

8. Bijlage: Vragenlijst interviews schapenhouders

Na een korte kennismaking en toelichting bij het doel en achtergronden van het onderzoek komen onderstaande thema's aan bod.

1.1 Algemene informatie

- Naam schapenhouder
- Locatie schapenhouder
- Aantal aanwezige ooien
- Aantal afgeleverde lammeren per jaar
- Hoofd- en neventak(ken)
- Bedrijfs categorie
  - Lammerenproductie (zware lammeren/driemaal per twee jaar aflammeren/anders)
  - Melkproductie
  - Begrazing/herder
  - Afmesten weidelammeren
  - Stamboek
- Gebruikte rassen
- Korte historie schapenbedrijf
- Ervaring met de wolf
- Ervaringen met BTV

Opbrengsten schapenbedrijven

Verkoop lammeren en ooien: Bij alle schapenbedrijven is de verkoop van lammeren en ooien deel van de opbrengsten, uit Agrimatie komen volgende prijzen naar voren.

	2014	2017	2020	2021	2022	2023
Slachtooiën > 20 kg (€/kg)	4,1	4,05	4,8	5,6	5,6	5,65
Slachtrammen 22-25 kg (€/kg)	4,65	4,6	5,3	6,2	6,05	6,05
Slachtschapen (€/kg)	3,05	3,25	3,15	4,1	4,65	4,65
Zuiglammeren (€/kg)	5,85	6,3	6,35	7	8,7	9,2

- Zijn deze cijfers representatief? Zo nee, kan dit worden gekwantificeerd?
- Wijkt het schapenbedrijf af van deze cijfers? Zo ja, kan dit worden gekwantificeerd?
- Op het eerste gezicht lijken de prijzen de laatste 10 jaar gestegen te zijn
  - Heeft de komst van de wolf met deze stijgende prijzen in de sector te maken?
  - Heeft de komst van de wolf impact op de prijs die het schapenbedrijf krijgt voor zijn verkochte lammeren en ooien? Zo ja, kan dit worden gekwantificeerd?
- Op het eerste gezicht lijkt BTV sinds 2023 geen impact te hebben op de prijzen
  - Heeft BTV inderdaad geen gevolgen voor de prijzen van lammeren en ooien?
  - Heeft BTV impact op de prijs die het schapenbedrijf krijgt voor zijn verkochte lammeren en ooien? Zo ja, kan dit worden gekwantificeerd?

Behalve de prijzen per lam of ooi zijn voor de opbrengsten ook het aantal verkochte dieren en hun gewicht belangrijk. Het aantal slachtingen en het totaal geslacht gewicht van schapen en lammeren lijkt de laatste jaren te zijn toegenomen.

- Is dit beeld herkenbaar voor de volledige sector?
- Wijkt het schapenbedrijf af van deze trend?
- Heeft de komst van de wolf invloed op het aantal geslachte dieren en op het gewicht?
  - Hoe verhoudt dit zich tot extra sterfte als gevolg van de komst van de wolf?
- Heeft de komst van de wolf invloed op aantal geslachte dieren en op het geslacht gewicht?
  - Hoe verhoudt dit zich tot extra sterfte als gevolg van de komst van de wolf?
- Heeft BTV invloed op het aantal geslachte dieren en op het totaal geslacht gewicht?

- o Hoe verhoudt dit zich tot extra sterfte als gevolg van BTV?
- Heeft BTV invloed op aantal geslachte dieren en op het totaal geslacht gewicht?
- o Hoe verhoudt dit zich tot extra sterfte als gevolg van BTV?

Verkoop wol: De opbrengsten uit wolverkoop zijn zeer beperkt; gemiddeld weegt een vacht 3 kg en in 2023 varieerde de wolprijs tussen de €0,10 en €0,15/kg.

- Is deze prijs herkenbaar voor de volledige schapensector?
- Wijkt het schapenbedrijf af van deze wolopbrengsten (kilo's of prijs)?
- Heeft de komst van de wolf of BTV impact op de wolopbrengsten van de sector of van het schapenbedrijf?

Subsidies gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB): Binnen het GLB komen schapenhouders in aanmerking voor de Basispremie per ha landbouwgrond en een Eco-premie voor eco-activiteiten.

- Maakt de schapensector in het algemeen gebruik van de basispremie? En van de eco-premie?
- Maakt het schapenbedrijf gebruik van de basispremie? Voor hoeveel ha? En komt het schapenbedrijf in aanmerking voor de eco-premie (brons, zilver of goud)?
- Heeft de komst van de wolf of BTV impact op de opbrengsten uit de basispremie of eco-premie van de sector of van het schapenbedrijf?

Binnen het GLB is ook een premie voor zeldzame schapenrassen beschikbaar.

- Hoe kijkt de schapensector aan tegen deze premie (bedrag, voorwaarden, etc)?
- Maakt het schapenbedrijf gebruik van deze premie? Voor hoeveel GVE?
- Heeft de komst van de wolf of BTV impact op de opbrengsten uit de premie voor zeldzame schapenrassen van de sector of van het schapenbedrijf (incl. vervolgschade)?

Opbrengsten van bedrijven met lammerenproductie

Volgens KWIN zien de opbrengsten van bedrijven met lammerenproductie er als volgt uit:

(€/ooi)	Flevolanders (3 x per 2 jaar aflammeren)	Texelaars (1 x per jaar aflammeren)
Opbrengsten verkoop	302,10	178,60
- lammeren	279.50 (86 kg x 3.25 €/kg)	152.20 (43.2 kg x 3.50 €/kg)
- ooien	20.80 (16% van 130 €/ooi)	25.60 (16% van 160 €/ooi)
- wol	1.80 (3 kg á 0.60 €/kg)	1.80 (3 kg á 0.60 €/kg)

- Zijn deze cijfers representatief voor bedrijven met Flevolanders (3x/2 jaar aflammeren) of Texelaars (1x/jaar aflammeren)?
- Wijkt het schapenbedrijf af van deze cijfers? Zo ja, waarom?
- Heeft de komst van de wolf invloed op de vleesopbrengsten van bedrijven met lammerenproductie (inclusief vervolgschade)?
- Heeft de komst van de wolf invloed op de opbrengsten van het schapenbedrijf (inclusief vervolgschade)?
- Heeft BTV invloed op de vleesopbrengsten van bedrijven met lammerenproductie (incl. vervolgschade)?
- Heeft BTV invloed op de opbrengsten van het schapenbedrijf (incl. vervolgschade)?

Heeft het bedrijf ook nog andere opbrengsten die direct gerelateerd kunnen worden aan de schapenhouderij (verkoop fokmateriaal, etc.)? Zijn deze opbrengsten specifiek voor het bedrijf of ook van toepassing op een aantal andere schapenbedrijven in de sector? In hoeverre hebben de komst van de wolf en BTV impact op deze overige opbrengsten in de sector en op het schapenbedrijf (incl. vervolgschade)?

Opbrengsten van bedrijven met begrazingsprojecten

In beheerssituaties kunnen de omstandigheden suboptimaal zijn voor de vruchtbaarheid, zo kan de conditie van de ooien bij het dekken resulteren in een kleinere worpgrootte. Ook wordt dikwijls gewerkt met rassen die minder bevrucht zijn. Dit betekent dat de verkoopprijs van de lammeren lager ligt. En omwille van de mindere kwaliteit van het voeder zal ook de slachtkwaliteit lager zijn. Uit het in 2015 gepubliceerde rapport 'Kunnen we de schapen scheren. Marktkansen voor ongesubsidieerde gescheperde schaapskuddes in Noord-Brabant' komen volgende opbrengsten per ooi naar voren voor een kudde van 250 ooien.

- Lijken vleesopbrengsten van ±€100/ooi (2015) nog representatief voor de sector? Of zijn deze vleesopbrengsten meegestegen met de gestegen prijzen voor lammeren en ooien?
- Wijkt het schapenbedrijf af van deze vleesopbrengsten? Zo ja, waarom?
- Is een vergoeding voor terreinbeheer van €150/ooi representatief?
- Wijkt het schapenbedrijf af van deze vergoeding voor terreinbeheer?
- Heeft de komst van de wolf invloed op de vergoeding voor terreinbeheer in de schapensector (inclusief vervolgschade)?
- Heeft de komst van de wolf invloed op de vergoeding voor terreinbeheer op het schapenbedrijf (incl. vervolgschade)?
- Heeft BTV invloed op de vergoeding voor terreinbeheer in de schapensector (inclusief vervolgschade)?
- Heeft BTV invloed op de vergoeding voor terreinbeheer op het schapenbedrijf (inclusief vervolgschade)?

Heeft het bedrijf ook nog andere opbrengsten die direct gerelateerd kunnen worden aan de schapenhouderij (verkoop fokmateriaal, etc.)? Zijn deze opbrengsten specifiek voor het bedrijf of ook van toepassing op een aantal andere schapenbedrijven in de sector? In hoeverre hebben de komst van de wolf en BTV impact op deze overige opbrengsten in de sector en op het schapenbedrijf (incl. vervolgschade)?

Opbrengsten van bedrijven die weidelammeren afmesten

Een berekening van de opbrengsten van bedrijven die weidelammeren afmesten (en daarvoor de lammeren aankopen) is niet direct beschikbaar en waarschijnlijk ook niet persé noodzakelijk. Wel is nuttig om in beeld te brengen of deze groep schapenhouders impact ondervindt van de komst van de wolf en BTV.

- Waar wijken de opbrengsten van de afmesters van weidelammeren af van die van bedrijven met lammerenproductie? Is dit ook het geval bij het schapenbedrijf?
- Waar wijken de opbrengsten van de afmesters van weidelammeren af van die van bedrijven met begrazingsprojecten (wanneer krijgen afmesters van weidelammeren een vergoeding voor het begrazen)? Is dit ook het geval bij het schapenbedrijf?
- Heeft de komst van de wolf invloed op de opbrengsten van de afmesters van weidelammeren (inclusief vervolgschade)?
- Heeft de komst van de wolf invloed op de opbrengsten van het schapenbedrijf (incl. vervolgschade)?

Heeft BTV invloed op de opbrengsten van afmesters van weidelammeren (incl. vervolgschade)?

- Heeft BTV invloed op de opbrengsten van het schapenbedrijf (incl. vervolgschade)?

Heeft het bedrijf ook nog andere opbrengsten die direct gerelateerd kunnen worden aan de schapenhouderij (verkoop fokmateriaal, etc.)? Zijn deze opbrengsten specifiek voor het bedrijf of ook van toepassing op een aantal andere schapenbedrijven in de sector? In hoeverre hebben de komst van de wolf en BTV impact op deze overige opbrengsten in de sector en op het schapenbedrijf (incl. vervolgschade)?

Opbrengsten van bedrijven met melkschapen

Volgens het Handboek Schapenhouderij (2002, mogelijks verouderde informatie) kan een melkschaap 300 tot 750 kg melk/jaar geven.

- Is deze melkproductie representatief voor melkschapen?

- Wijkt het schapenbedrijf af van deze melkproductie?
- Heeft de komst van de wolf invloed op de melkproductie van een gemiddeld bedrijf met melkschapen en op de totale Nederlandse schapenmelkproductie?
- Heeft de komst van de wolf invloed op de melkproductie van het schapenbedrijf?
- Heeft BTV invloed op de melkproductie van een gemiddeld melkschapenbedrijf en op de totale Nederlandse schapenmelkproductie?
- Heeft BTV invloed op de melkproductie van het schapenbedrijf?

De meeste schapenmelk wordt verkaasd. Schapenmelk als drinkmelk komt nauwelijks voor. Halfharde kaas en verse of natte kaas zijn de twee belangrijkste schapenmelkproducten in Nederland. De benodigde hoeveelheid melk voor 1 kilo halfharde kaas neemt in de loop van de lactatieperiode af van 6 naar 4 liter. Uit een bespreking van de kostprijs van schapenmelk door Van Dijken Bedrijfsadvies in samenwerking met Wim Govaerts, Nick van Eeckeren (Louis Bolk Instituut) en Jan Verkaik (WUR) komt een (fictieve?) schapenmelkprijs van €1,25/liter naar voren (2006, mogelijk verouderde informatie).

- Is deze melkprijs representatief voor het intern verrekenen van de opbrengst van melk?
- Wijkt het schapenbedrijf af van de melkprijs?
- Heeft de komst van de wolf invloed op de (fictieve) prijs van schapenmelk in de sector?
- Heeft de komst van de wolf invloed op de (fictieve) prijs van schapenmelk op het bedrijf?
- Heeft BTV invloed op de (fictieve) prijs van schapenmelk in de sector?
- Heeft BTV invloed op de (fictieve) prijs van schapenmelk op het schapenbedrijf?

Ook op melkschapenbedrijven komt een deel van de opbrengsten uit de verkoop van vlees.

- Waar wijken de vleesopbrengsten van melkschapenbedrijven af van die van bedrijven met lammerenproductie? Is dit ook het geval bij het schapenbedrijf?
- Heeft de komst van de wolf invloed op de vleesopbrengsten van melkschapenbedrijven (inclusief vervolgschade)?
- Heeft de komst van de wolf invloed op de opbrengsten van het schapenbedrijf (inclusief vervolgschade)?
- Heeft BTV invloed op de vleesopbrengsten van melkschapenbedrijven?
- Heeft BTV invloed op de opbrengsten van het schapenbedrijf?

Heeft het bedrijf ook nog andere opbrengsten die direct gerelateerd kunnen worden aan de schapenhouderij (verkoop fokmateriaal, etc.)? Zijn deze opbrengsten specifiek voor het bedrijf of ook van toepassing op een aantal andere schapenbedrijven in de sector? In hoeverre hebben de komst van de wolf en BTV impact op deze overige opbrengsten in de sector en op het schapenbedrijf (incl. vervolgschade)?

Kosten

Schapenbrok: Op elk schapenbedrijf is de voeding een grote kostenpost. Volgens Agrimatie is de prijs van schapenbrok sinds enkele jaren sterk gestegen.

	2014	2017	2020	2021	2022	2023
Schapenbrok (euro/100kg)	26,3	23,75	26,55	30,1	38,3	39,2

- Zijn deze kosten voor schapenbrok representatief voor de schapensector?
- Wijkt het schapenbedrijf af van deze kosten voor schapenbrok?

Toegerekende kosten: Volgens KWIN zien de toegerekende kosten van schapenbedrijven er als volgt uit, waarbij de kolom Flevolandse alleen van toepassing is op rassen die driemaal per twee jaar aflammeren en de kolom Texelaars voor de meeste kostenposten overeenkomt met rassen die eenmaal per jaar aflammeren.

(€/ooi)	Flevoland (3 x per 2 jaar aflammeren)	Texelaars (1 x per jaar aflammeren)
Toegerekende kosten	171,50	105,10
- krachtvoer lammeren	28,70	6,95
- krachtvoer ooien	26,60	15,20
- kunstmelk	9,00	
- strooisel	18,20	9,10
- gezondheidszorg	29,00	21,50
- I & R	6,75	3,50
- heffing DGF	2,15	1,60
- destructie	5,00	4,50
- dekkosten	3,00	2,50
- scheren door derden	7,50	7,50
- water, aardgas, elektr., adm. enz.	16,50	13,50
- schade door uitval (5%)	6,25	7,50
- rente levende have, voer en kasgeld	12,85	11,75

- Zijn de genoemde bedragen per kostenpost representatief voor deze kosten in de schapenhouderij?
- Zijn de genoemde bedragen per kostenpost representatief voor deze kosten op het schapenbedrijf?
- Welke kostenposten ontbreken nog in dit overzicht en wat is de hoogte ervan voor de schapenhouderij en voor het schapenbedrijf?
  - o aankoop / productie ruwvoer
  - o transport, afrastering, kosten specifiek ten behoeve van melkschapen, etc.
- Per kostenpost (inclusief de bijkomend vermelde kostenposten): is deze kostenpost voor de schapensector gestegen als gevolg van de komst van de wolf (incl. vervolgschade)?
- Per kostenpost (inclusief de bijkomend vermelde kostenposten): is deze kostenpost voor het schapenbedrijf gestegen als gevolg van de komst van de wolf (incl. vervolgschade)?
- Per kostenpost (inclusief de bijkomend vermelde kostenposten): is deze kostenpost voor de schapensector gestegen als gevolg van BTV (incl. vervolgschade)?
- Per kostenpost (inclusief de bijkomend vermelde kostenposten): is deze kostenpost voor het schapenbedrijf gestegen als gevolg van BTV (incl. vervolgschade)?

Niet-toegerekende kosten

Huisvesting: Volgens KWIN bouwen schapenhouders vaak zelf schapenstallen van nieuw of gebruikt materiaal, waarbij de kosten inclusief inrichting variëren van €200 tot €350/ooi.

- Is het door KWIN geschetste beeld en genoemde bedrag representatief voor bouwwerken in de schapenhouderij?
- Is het door KWIN geschetste beeld en genoemde bedrag representatief voor bouwwerken op het schapenbedrijf?
- Heeft de komst van de wolf impact op de huisvestingskosten van de schapenhouderij?
- Heeft de komst van de wolf impact op de huisvestingskosten van het schapenbedrijf?
- Heeft BTV impact op de huisvestingskosten van de schapenhouderij?
- Heeft BTV impact op de huisvestingskosten van het schapenbedrijf?

Arbeid: Volgens KWIN bedraagt de gemiddelde arbeidsbehoefte per ooi 4 uur per jaar.

- Is deze arbeidsbehoefte per ooi representatief voor de schapenhouderij?
- Is deze arbeidsbehoefte representatief voor het schapenbedrijf?

Volgens het rapport 'Kunnen we de schapen scheren. Marktkansen voor ongesubsidieerde gescheperde schaapskuddes in Noord-Brabant' bedragen de kosten voor arbeid €275/ooi/jaar

- Zijn deze arbeidskosten representatief voor bedrijven met focus op begrazingsprojecten?
- Zijn deze arbeidskosten representatief voor het bedrijf met focus op begrazingsprojecten?

- Heeft de komst van de wolf impact op de arbeidsbehoefte in de schapenhouderij?
  - Heeft de komst van de wolf impact op de arbeidsbehoefte van het schapenbedrijf?
  - Heeft BTV impact op de arbeidsbehoefte in de schapenhouderij?
  - Heeft BTV impact op de arbeidsbehoefte van het schapenbedrijf?
- Mest/pacht/huur gronden/afschaffing derogatie/didam arrest

Economisch resultaat

Volgens Agrimatie heeft de schapenhouderij gemiddeld volgende saldi gerealiseerd.

	2014	2017	2020	2021	2022	2023
Aantal ooien	93	87	92	84	85	85
Opbrengsten	126	152	175	199	197	186
Toegerekende kosten						
- voer	55	64	73	87	106	112
- diergezondheid	32	37	43	52	70	70
- overige kosten	10	10	12	15	16	20
- overige kosten	13	16	18	20	21	21
Saldo	71	89	101	111	90	74

Op basis van de cijfers van KWIN kan voor bedrijven met lammerenproductie volgende resultaat worden berekend.

Opbrengsten en kosten (€/ooi)	Flevoland (3 x per 2 jaar aflammeren)	Texelaars (1 x per jaar aflammeren)
Opbrengsten verkoop	302,10	178,60
Toegerekende kosten	171,50	105,10
Saldo per ooi	130,60	73,50
Jaarkosten stal (10%) van gebruikt materiaal	35,00	35,00
Arbeid (4 uur per ooi per jaar á €25 per uur)	100,00	100,00
Netto resultaat per ooi	-4,40	-61,50

Hieruit blijkt dat het saldo per ooi weliswaar positief, maar het nettoresultaat per ooi negatief is.

- Is dit negatieve nettoresultaat herkenbaar voor de schapenhouderij?
- Is dit negatieve nettoresultaat herkenbaar voor het schapenbedrijf?
- Heeft de komst van de wolf impact op het nettoresultaat van de schapenhouderij?
- Heeft de komst van de wolf impact op het nettoresultaat van het schapenbedrijf?
- Heeft BTV impact op het nettoresultaat van de schapenhouderij?
- Heeft BTV impact op het nettoresultaat van het schapenbedrijf?

Wat verder ter tafel komt

Welke andere (beleids)dossiers hebben een positieve of negatieve invloed op de rendabiliteit van de schapenhouderij en het schapenbedrijf (wegvallen derogatie, NPLG, certificatie, vergoeding ecosysteemdiensten, ...)?

Welke verwachtingen leven wat betreft de toekomst van de schapenhouderij in Nederland en wat betreft het individuele schapenbedrijf? En welke rol spelen de komst van de wolf en BTV hierin?

Algemene contactgegevens:

Connecting Agri & Food BV
Oostwijk 5
Postbus 511
5400 AM Uden
info@connectingagriandfood.nl
www.connectingagriandfood.nl
Tel. 0413 33 68 00

Deze publicatie is in opdracht van:

Ministerie van Landbouw, Visserij,
Voedselzekerheid en Natuur
Postbus 20401
2500 EK DEN HAAG

Foto's

Connecting Agri & Food BV

Vormgeving en realisatie

Connecting Agri & Food BV

Colofon

Disclaimer

De in deze publicatie neergelegde opvattingen zijn gebaseerd op door Connecting Agri & Food BV betrouwbaar geachte gegevens en informatie, die op zorgvuldige wijze in onze analyses en prognoses zijn verwerkt. Noch Connecting Agri & Food, noch ingeschakelde derden kunnen aansprakelijk worden gesteld voor in deze publicatie eventuele aanwezige onjuistheden. De weergegeven opvattingen en prognoses houden niet meer in dan onze eigen visie en kunnen zonder nadere aankondiging worden gewijzigd.

© Connecting Agri & Food, 2024

Deze publicatie is alleen voor eigen gebruik. Het gebruik van tekstdelen en/of cijfers is slechts toegestaan indien de bron duidelijk vermeld wordt. Verveelvoudiging en/of openbaarmaking van deze publicatie is niet toegestaan, behalve indien hiervoor vooraf schriftelijke toestemming is verkregen van Connecting Agri & Food BV.